

Πανεπιστήμιο
Ιωαννίνων

Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων
Σχολή Επιστημών της Αγωγής
Παιδαγωγικό Τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης
Μεταπτυχιακό Πρόγραμμα Σπουδών με κατεύθυνση στη Συμβουλευτική

Μεταπτυχιακή Διπλωματική Εργασία

**Αλτρουισμός στην παιδική ηλικία: Σχέση με τη θεωρία του νου
και γονεϊκές μεταβλητές**

«ΜΠΕΡΕΤΗ ΧΡΙΣΤΙΑΝΑ»

Επιβλέπουσα Καθηγήτρια: «ΠΛΟΥΣΙΑ ΜΙΣΑΗΛΙΔΗ»

Σεπτέμβριος, 2021

Περίληψη

Η παρούσα έρευνα εξέτασε τον αλτρουισμό παιδιών ($N = 120$) ηλικίας 4- 8 χρονών ($M.O = 71,66$ μήνες). Πιο συγκεκριμένα, η έρευνα διερεύνησε εάν ο αλτρουισμός των παιδιών αυτής της ηλικίας συσχετίζεται με τον αλτρουισμό της μητέρας, την ηλικία, το φύλο και τη Θεωρία του νου (ΘτΝ) των παιδιών. Σε δείγμα 120 γονέων χορηγήθηκαν τέσσερα ερωτηματολόγια για την μέτρηση των προαναφερθέντων μεταβλητών. Στα παιδιά χορηγήθηκαν τρία έργα ΘτΝ. Η έρευνα έδειξε ότι υπάρχει στατιστικά σημαντική θετική συσχέτιση μεταξύ της ηλικίας και του αλτρουισμού των παιδιών και υψηλή θετική συσχέτιση μεταξύ της ηλικίας και ΘτΝ. Σε αντίθεση με τις προβλέψεις, δεν βρέθηκε στατιστικά σημαντική συσχέτιση μεταξύ του αλτρουισμού γονέων και παιδιών.

Λέξεις-κλειδιά: αλτρουισμός, αλτρουισμός γονέα, ηλικία, ΘτΝ, φύλο.

Abstract

The present study focus on the altruistic behavior of children (N =120) aged 4-8 years (M = 71.66 months). Especially, the research investigated if the child's altruism is related with the mother's altruistic behavior, the child's age, the gender and the child's Theory of Mind. To a sample of 120 parents were given four questionnaires to measure the above-mentioned variables. The sample of 120 children were subjected to three projects of the Theory of Mind. Research shown that there is a statistically significant positive correlation between children's age and altruism and a high positive correlation between age and the Theory of Mind. Contrary to forecasts, the study has shown that there is no statistically significant correlation between the parent's altruism and child's altruism.

Keywords: age, altruism, gender, parent's altruism, Theory of Mind.

Ευχαριστίες

Πριν την παρουσίαση της εργασίας μου, θα επιθυμούσα να ευχαριστώ την κυρία Πλουσία Μισαηλίδη, καθηγήτρια του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων, που ήταν η επιβλέπουσα της μεταπτυχιακής μου εργασίας. Την ευχαριστώ πάρα πολύ για την βοήθειά της, την επιστημονική υποστήριξή της, τις πνευματικές και ηθικές συμβουλές που μου πρόσφερε καθ' όλη τη διάρκεια της ολοκλήρωσης της διπλωματικής μου εργασίας. Επίσης, την ευχαριστώ για την επιστημονική της συμβολή στην εργασία μου και την αποτελεσματική και άμεση ανταπόκριση στις διορθώσεις αυτού του κειμένου.

Τέλος, χρωστάω ένα μεγάλο και ολόψυχο ευχαριστώ στους γονείς και τα παιδιά για την εμπιστοσύνη που έδειξαν προς το άτομο μου και αφενός για την βοήθειά τους.

Περιεχόμενα

Περίληψη	2
Abstract	3
Κατάλογος πινάκων	7
Εισαγωγή.....	8
ΜΕΡΟΣ Α: ΘΕΩΡΗΤΙΚΗ ΠΛΑΙΣΙΩΣΗ.....	9
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1.....	9
Κεφάλαιο 1.....	10
1.1Ο αλτρουισμός ως διάσταση της προκοινωνικής συμπεριφοράς.....	10
1.2 Η έννοια του αλτρουισμού.....	11
1.2.1Ορισμός.....	11
1.2.2 Τύποι αλτρουισμού	12
1.3 Θεωρίες για τον αλτρουισμό	13
Κεφάλαιο 2: Αλτρουισμός στην παιδική ηλικία	15
2.1 Η ανάπτυξη του αλτρουισμού.....	15
2.2 Αλτρουισμός και ηλικία.....	15
2.3 Αλτρουισμός και φύλο	16
2.4 Αλτρουισμός και γνωστικές διεργασίες.....	17
2.5 Αλτρουισμός και ΘτΝ.....	18
2.6 Η επίδραση του αλτρουισμού των γονέων.....	21
2.6.1 Τα πρώτα στάδια της αλτρουιστικής συμπεριφοράς στην οικογένεια.....	21
2.6.2 Στρατηγικές ενίσχυσης της αλτρουιστικής συμπεριφοράς από την οικογένεια.....	24
2.6.2.1 Παρακολούθηση και μίμηση προτύπων.....	24
2.6.2.2 Ενίσχυση-ενθάρρυνση αλτρουιστικής συμπεριφοράς	25
2.6.2.3 Ευκαιρίες για πρακτική εφαρμογή αλτρουιστικών πράξεων και απαγορεύσεις.....	26
2.6.2.4 Τοποθέτηση του παιδιού στη θέση του άλλου.....	26
5.1 Στόχοι - Υποθέσεις.....	28
ΜΕΡΟΣ Β: ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ.....	29
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2.....	29
Μέθοδος.....	30
2.1 Συμμετέχοντες.....	30
2.2 Ερευνητικά Εργαλεία	30
2.2.1 ToSelf-ReportAltruismScale (SRA) (Rushton, Chrisjohn, &Fekken, 1981).....	30
2.2.2 To Child Altruism Inventory (CAI) (Ma, H. K., &Leung, M. C. 1991)	31
2.2.3 To Heartland Forgiveness Scale, [HFS subscale (items 7–12, Thompson, Snyder, κ. ά, 2005).....	32
2.2.4 To Children’s Social Understanding Scale (CSUS) (Tahiroglu, Carlson, Mahy, κ.ά. 2014)32	
2.2.5 Έργα ΘτΝ.....	33

2.2.6 Συνολική Βαθμολόγηση	36
2.3 Διαδικασία.....	36
3. ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ.....	38
3.1 Περιγραφική στατιστική	38
3.2 Επίδραση της ηλικίας στον αλτρουισμό των παιδιών.....	39
3.3 Επίδραση της ηλικίας στη ΘτΝ.....	40
3.4 Επίδραση του αλτρουισμού της μητέρας στον αλτρουισμό των παιδιών	41
4. ΣΥΖΗΤΗΣΗ.....	42
4.1 Συσχέτιση μεταξύ του αλτρουισμού της μητέρας και του παιδιού	43
4.2 Συσχέτιση μεταξύ της ΘτΝ και του αλτρουισμού.....	43
4.3 Επίδραση της ηλικίας στον αλτρουισμό των παιδιών.....	42
4.4 Επίδραση της ηλικίας στην ΘτΝ.....	43
4.5 Επίδραση της ηλικίας στην ικανότητα συγχώρεσης	44
4.6 Επίδραση του φύλου στον αλτρουισμό, στην ικανότητα συγχώρεσης και στις επιδόσεις της ΘτΝ	44
4.7 Περιορισμοί έρευνας.....	46
Βιβλιογραφία.....	47

Κατάλογος πινάκων

Πίνακας 1. Βαθμολογία ανά έργο ΘτΝ.....σελ.36
Πίνακας 2. Μέσοι όροι, αποκλίσεις και εύρος των μεταβλητών της έρευνας για κάθε ηλικιακή ομάδα ξεχωριστά.....σελ.38
Πίνακας 3. Συσχετίσεις μεταξύ των μεταβλητών.....σελ.39
Πίνακας 4. Συσχετίσεις μεταξύ των μεταβλητών με μεταβλητή ελέγχου την ηλικία..... σελ. 40

Εισαγωγή

Καθημερινά αυξάνονται δραματικά τα ποσοστά της επιθετικότητας, της βίας, της εγκληματικότητας. Ο ανταγωνισμός και ο εγωκεντρισμός ανθίζουν από τη μια και από την άλλη η ανθρωπιά, η ευγενή άμιλλα, η προσφορά βοήθειας ολοένα και φθίνουν. Το γεγονός αυτό έχει στρέψει το ενδιαφέρον της επιστημονικής κοινότητας προς τις θετικές διαστάσεις του ανθρώπου προκειμένου να αποφευχθεί η εδραίωση του ατομικισμού και η άμβλυση φαινομένων ακραίων αντικοινωνικών συμπεριφορών των ατόμων. Έννοιες όπως η θετική κοινωνική συμπεριφορά και ο αλtruισμός άρχισαν να κεντρίζουν το ενδιαφέρον των επιστημόνων. Η καλλιέργεια της ηθικής και ικανοτήτων όπως ο αλtruισμός από μικρή ηλικία φαίνεται ότι σε πρώτο επίπεδο μπορούν να λύσουν αυτά τα προβλήματα, να κάνουν τη σημερινή κοινωνία περισσότερο βιώσιμη και εν τέλει να δημιουργήσουν έναν καλύτερο κόσμο.

ΜΕΡΟΣ Α: ΘΕΩΡΗΤΙΚΗ ΠΛΑΙΣΙΩΣΗ

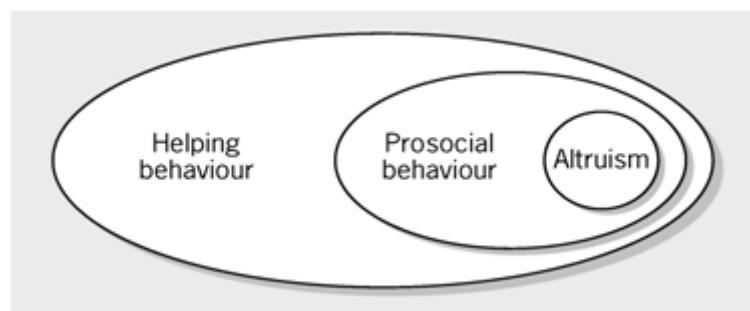
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1

Κεφάλαιο 1

1.1 Ο αλtruισμός ως διάσταση της προκοινωνικής συμπεριφοράς

Σύμφωνα με τον Bierhoff (2002) οι όροι «συμπεριφορά βοήθειας», «προκοινωνική συμπεριφορά» και «αλtruισμός» είναι συνυφασμένοι και περιγράφουν τις αλληλεπιδράσεις μεταξύ αυτών που προσφέρουν και αυτών που δέχονται βοήθεια. Η προκοινωνική συμπεριφορά ορίζεται ως απροκάλυπτες ενέργειες που σκοπεύουν να ευνοήσουν τους άλλους (Batson 1998. Carlo 2006. Eisenberg 2006. Staub 1979, όπ. αναφ. Carlo,2006). Ο όρος περιλαμβάνει δράσεις όπως το να μοιράζεσαι ή να δωρίζεις, το να βοηθάς, το να κάνεις εθελοντισμό (Eisenberg,2003), να συνεργάζεσαι και να παρηγορείς τους άλλους.

Δεδομένου ότι η «βοήθεια» είναι ο ευρύτερος όρος, ο ορισμός της «προκοινωνικής συμπεριφοράς» ή «θετικής προκοινωνικής συμπεριφοράς» ή «φιλο-κοινωνικής συμπεριφοράς» είναι πιο περιοριστικός, καθώς η δράση της έχει ως κύριο στόχο της να βελτιώσει την κατάσταση του αποδέκτη της βοήθειας. Το άτομο δεν έχει το κίνητρο να εκπληρώσει τις επαγγελματικές του υποχρεώσεις. Ακόμη, ο αποδέκτης είναι πρόσωπο και όχι οργανισμός. Όμως, ο όρος «αλtruισμός» έχει έναν πρόσθετο περιορισμό, και συγκεκριμένα αναφέρεται στο ότι το κίνητρο αυτού που παρέχει την βοήθεια χαρακτηρίζεται από την προοπτική της αποδοχής και την ενσυναίσθηση (Κακαβούλης, 1996). Η αλληλοεπικάλυψη μεταξύ αυτών των τριών όρων παρουσιάζεται στο ακόλουθο σχήμα:

ΣΧΗΜΑ 1: Σχέσεις μεταξύ των εννοιών της βοήθειας, της κοινωνικής συμπεριφοράς και του αλtruισμού

Η Eisenberg (1988) υποστηρίζει ότι ο αλtruισμός μπορεί να αναπτύξει άμορφους ηθικούς τρόπους προκοινωνικής συμπεριφοράς. Για αυτό τον λόγο είναι δύσκολο να απομονώσουμε την μελέτη του αλtruισμού από τις προκοινωνικές συμπεριφορές. Ο Κακαβούλης (1999) αναφέρει ότι υπάρχει μια διαφοροποίηση ανάμεσα στον αλtruισμό και

την προκοινωνική συμπεριφορά. Υποστηρίζει ότι ο αλτρουισμός είναι ένας συγκεκριμένος τύπος θετικής κοινωνικής συμπεριφοράς. Τα κίνητρα αυτού είναι καθαρά εσωτερικά (όπως, η συμπάθεια, η πίστη σε αξίες κλπ) και όχι εξωτερικά όπως η προσωπική ωφέλεια.

Οι Carlo και Randal (2011) βασισμένοι σε προηγούμενες θεωρίες και έρευνες (Batson, 1998. Eisenberg & Fabes, 1998. Latane & Darley, 1970. Staub, 1978) αναγνώρισαν έξι τύπους (κατηγορίες) προκοινωνικών συμπεριφορών : τον αλτρουισμό, πράξεις δηλαδή που έχουν ως πρωταρχικό σκοπό να ευνοήσουν τους άλλους, έχοντας για το ίδιο το άτομο αρνητικές ή μη επιπτώσεις (Carlo, 2002). Έπειτα, ακολουθούν οι πράξεις που είναι απόρροια συναισθηματικά φορτισμένων περιπτώσεων. Υπάρχουν στη συνέχεια οι ευεργετικές δράσεις που πραγματοποιούνται μπροστά σε άλλους. Ακολουθούν οι πράξεις που πραγματοποιούνται για να ευνοήσουν άλλους ανθρώπους, χωρίς όμως να υπάρχει γνώση των ενεργειών από άλλα άτομα και τέλος υπάρχουν οι πράξεις που αναφέρονται σε υποχρεωτικές ή ζητούμενες προκοινωνικές συμπεριφορές (Carlo, Hausman, Christiasen & Randall, 2003, όπ. ανάφ. στο Carlo & Randal, 2011).

Στην παρούσα εργασία θα μελετηθεί ενδελεχώς μια εκ των έξι διαστάσεων της προκοινωνικής συμπεριφοράς αυτή του αλτρουισμού.

1.2 Η έννοια του αλτρουισμού

1.2.1 Ορισμός

Ως ψυχολογική έννοια ο αλτρουισμός μελετήθηκε αρχικά από την Κοινωνική Ψυχολογία και του δόθηκαν διάφοροι ορισμοί. Οι Latane και Darlet (1970, όπ. ανάφ. στο Κακαβούλης, 1999) ορίζουν τον αλτρουισμό ως κάθε μορφή συμπεριφοράς που ωφελεί ένα άλλο πρόσωπο, ανεξάρτητα από τα κίνητρα της συμπεριφοράς αυτής. Στον ορισμό του Blum (1980, όπ. ανάφ. στο Eisenberg, 1986) ο αλτρουισμός ορίζεται ως η θεώρηση για το καλό κάποιου άλλου ανθρώπου, για δικό του όφελος, δηλαδή η συμπεριφορά που προκαλείται από μια τέτοια υπόθεση.

Προσεγγίζοντας τον αλτρουισμό από την αυστηρή οπτική της οικονομικής θεωρίας (Becker, 1976. Trivers, 1971), ο αλτρουισμός θεωρείται το μέγεθος της προσφοράς προς τρίτους που υπερβαίνει κατά πολύ το κόστος της φιλανθρωπικής αυτής πράξης. Δηλαδή μόνο όταν αναμένεται κάτι, ο άνθρωπος είναι διατεθειμένος να δώσει από τους προσωπικούς του

πόρους (Woodyard&Grable, 2014). Οι ανθρώπινες κοινωνικές αλληλεπιδράσεις επηρεάζονται σε μεγάλο βαθμό από τον τρόπο που ένα άτομο καταφέρνει προσωπικούς στόχους και ταυτόχρονα επιδιώκει να προβεί σε κάποια αλτρουιστική συμπεριφορά απέναντι σε άλλους, όχι απαραίτητα με γενετική σχέση (Benenson, Pascoe & Radmore 2007).

Οι έρευνες και διάφορες μελέτες έχουν δείξει ότι ο άνθρωπος ως οντότητα μπορεί να εκδηλώσει αλτρουιστική συμπεριφορά σε άλλους χωρίς να συνδέεται απαραίτητα με αυτούς με κάποιο συγγενικό δεσμό. Προσπερνώντας την βιολογική ανάλυση της έννοιας θα μπορούσαμε να ορίσουμε τον αλτρουισμό ως μία ιδιαίτερη σχέση μεταξύ δύο ατόμων ή του ίδιου του ατόμου και όλου του κοινωνικού του περιβάλλοντος (Moscovici, 2000).

1.2.2 Τύποι αλτρουισμού

Ο αλτρουισμός είναι μια μορφή αυτοθυσίας. Κατά τον αλτρουισμό τραυματίζεται το «εγώ» του ανθρώπου για μία πράξη κοινωνικότητας που έχει διαφορετικούς λόγους επιλογής, είτε επιστημονικούς είτε ηθικούς (Moscovici, 2000). Ένα άτομο δεν είναι πάντα και σταθερά σε όλες τις συνθήκες και καταστάσεις αλτρουιστής. Σύμφωνα με τους Rushton (1980), Futz και Cialdini (1990):

Πρώτον, κάποιος μπορεί να βοηθάει κάποιον σε συγκεκριμένες καταστάσεις. Δεύτερον, οι συνθήκες που παρέχεται ή τελείται η αλτρουιστική πράξη μπορεί να είναι διαφορετικές από περίπτωση σε περίπτωση. Και τέλος, το ίδιο το άτομο μπορεί σε ίδιες συνθήκες να βοηθήσει κάποιους αλλά να μην το κάνει σε άλλους. Έτσι, διαπιστώνεται ότι μπορεί σε κάποιες καταστάσεις ένα άτομο να είναι αλτρουιστής και σε κάποιες άλλες όχι.

Ο Moscovici (2000) έχει ορίσει τρεις μορφές αλτρουισμού:

- τον συμμετοχικό
- τον εμπιστευτικό
- και τον κανονιστικό αλτρουισμό.

Ο **συμμετοχικός αλτρουισμός** αναφέρεται στα άτομα - μέλη που ανήκουν στην ίδια ομάδα, που συνδέονται από έναν κοινό θεσμό όπως φίλια, οικογένεια, έθνος ή οτιδήποτε μπορεί να ενώνει ανθρώπους και να τους ωθεί σε μια αυθόρμητη βαθιά αλληλοϋποστήριξη. Αυτή η μορφή αλτρουισμού δεν απευθύνεται σε ένα συγκεκριμένο άτομο, αλλά στην κοινότητα - ομάδα. Αυτό επιβεβαιώνεται και από τη θεωρία του Hamilton (1964), η οποία αναφέρεται συγκεκριμένα στην επιλογή των ατόμων με συγγενικό δεσμό για άσκηση

αλτρουιστικής ενέργειας. Το γονιδιακό δέσιμο μεταξύ δύο ανθρώπων μπορεί να οδηγήσει το ένα από αυτά έως και σε ακραίες μορφές αλτρουισμού, ακόμη και σε μορφή αυτοθυσίας.

Ο **εμπιστευτικός αλτρουισμός** αναφέρεται κυρίως σε συναισθήματα εμπιστοσύνης προς το άλλο άτομο. Συσχετίζεται με συναισθήματα συμπάθειας, ευγνωμοσύνης, καλοσύνης ή ενσυναίσθησης. Το άτομο προσπαθεί να βγει από τον εαυτό του, να υπερνικήσει το «εγώ» του προκειμένου να ελαττώσει την απόσταση του από το κοινωνικό περιβάλλον. Έτσι, επιχειρεί να προσφέρει ότι μπορεί στον διπλανό του χωρίς να περιμένει ανταλλάγματα (Gummerum, Takezawa & Keller, 2009). Τέλος, ο **κανονιστικός αλτρουισμός** αναφέρεται στον αυτονόητο και δίχως σκέψη αλτρουισμό.

1.3 Θεωρίες για τον αλτρουισμό

Αναφορικά με τη φύση του αλτρουισμού υπάρχει η ηθολογική άποψη, η θεωρία της κοινωνικής μάθησης, η γνωστικο-εξελικτική θεωρία και η ψυχαναλυτική ερμηνεία. Σύμφωνα με την *ηθολογική ερμηνεία* ο αλτρουισμός έχει βιολογική προέλευση. Οι ερευνητές παρατήρησαν κάποιες μορφές ενστικτώδους συμπεριφορά, όπως η φροντίδα, η αυτοθυσία σε διάφορα είδη όπως η μέλισσα, τα πτηνά, τα δελφίνια, οι πίθηκοι κ.λ.π. Στον αντίποδα αυτής της άποψης βρίσκονται κάποιοι ερευνητές (Hinde, 1974, Hofman, 1981, όπ. ανάφ. στο Κακαβούλη, 1999) οι οποίοι υποστηρίζουν ότι ο ανθρώπινος αλτρουισμός περιλαμβάνει ενσυνείδητη απόφαση για αυτοθυσία και αποτελεί φαινόμενο μοναδικά ανθρώπινο.

Η *θεωρία της κοινωνικής μάθησης* (Bandura, 1977), εστιάζει στην επίδραση του περιβάλλοντος στην μάθηση. Η αλτρουιστική συμπεριφορά αναπτύσσεται στο παιδί μέσα από διαδικασίες αλληλεπίδρασης, ιδιαίτερα της μίμησης αλτρουιστικών προτύπων και της ενίσχυσης πράξεων ανιδιοτελούς αγάπης.

Από την άλλη η *γνωστικο-εξελικτική προσέγγιση* βλέπει την αλτρουιστική συμπεριφορά ως αποτέλεσμα της ηθικής γνωστικής ανάπτυξης. Πιο συγκεκριμένα, ένα παιδί είναι σε θέση να κατανοεί και να ερμηνεύει τις αλτρουιστικές συμπεριφορές. Τέλος, η *ψυχαναλυτική θεωρία* ερμηνεύει τον αλτρουισμό ως απόρροια της διαδικασίας της ταυτότητας του παιδιού. Σημαντικά πρόσωπα σε όλη αυτή τη διαδικασία αποτελούν οι γονείς και οι σημαντικοί άλλοι. Το παιδί απαλλάσσεται από το φόβο και την ενοχή που προκαλούν σε αυτό οι συγκρούσεις των παρορμήσεών του με τις απαιτήσεις του κοινωνικού περιβάλλοντος που έχουν εσωτερικευθεί από πολύ νωρίς στο λεγόμενο υπερεγώ της προσωπικότητας του (London,

1970, όπ. ανάφ. στο Κακαβούλης, 1999). Τέλος, υπογραμμίζοντας τη σημασία της γονεϊκής εμπλοκής, η θεωρία της προσκόλλησης και των πρώτων εμπειριών εστιάζει στις σχέσεις των παιδιών με τη μητέρα, ιδιαίτερα τα πρώτα χρόνια της ζωής του.

Κεφάλαιο 2: Αλτρουισμός στην παιδική ηλικία

2.1Η ανάπτυξη του αλτρουισμού

Ο αλτρουισμός ξεκινά να αναπτύσσεται από τη βρεφική ηλικία. Το παιδί δέχεται την ασυνείδητη ανάγκη των γονέων να φροντίζουν το παιδί τους. Ο πατέρας και η μητέρα συχνά θυσιάζουν κάποια πράγματα για την ευημερία του μωρού. Η αγάπη τους αυτή είναι ανιδιοτελής και οι ενδείξεις αυτές αποτελούν τα πρώτα στοιχεία αλτρουισμού. Η γονική αγάπη δεν περιορίζεται από τίποτα: δεν κρίνει, δεν επιδιώκει το δικό της κέρδος.

Οι πρώτες ενδείξεις αλτρουισμού του παιδιού θα εμφανιστούν μέσα στην οικογένεια (Κακαβούλης, 1996). Το παιδί εκδηλώνει αλτρουιστικές πράξεις αρχικά προς τους γονείς του και έπειτα απέναντι στα μεγαλύτερα ή μικρότερα αδέρφια του/της. Το αμέσως επόμενο επίπεδο είναι οι εκδηλώσεις αλτρουισμού έναντι άλλων παιδιών, μη συγγενικού βαθμού. Το παιδί, προσχολικής ηλικίας με τους συνομήλικους θα παίξει, θα μοιραστεί, θα αλληλοϋποστηριχτεί και σε κάποιες καταστάσεις τείνει το ένα να συμπαραστέκεται στο άλλο παιδί.

Τα παιδιά που έχει παρατηρηθεί ότι δρουν αλτρουιστικά φαίνεται ότι υποβαθμίζουν ένα μέρος του εγωκεντρισμού τους, που υπερσχύει από τη στιγμή που γεννιούνται στην συμπεριφορά, αντιγράφοντας απλές ή σύνθετες συμπεριφορές των άλλων μελών της οικογένειά τους (Hoffman, 2000). Οι πρώτες αλτρουιστικές συμπεριφορές που υπερβαίνουν τον παιδικό εγωκεντρισμό εμφανίζονται μετά την ηλικία των 6 ετών και κορυφώνονται στην ηλικία των 12 ετών (Fehr, 2004).

Η πρώτη μελέτη για την ανάπτυξη του αλτρουισμού πραγματοποιήθηκε από την Nancy Eisenberg (1970). Έπειτα ακολούθησαν και άλλοι όπως οι Sober και Wilson (1978), Carlo (2005). Το πιο ευρέως διαδεδομένο εργαλείο για τον αλτρουισμό είναι «The dictator game» των Andreoni και Miller (1998). Το έργο αυτό έχει τροποποιηθεί και προσαρμοστεί για όλα τα ηλικιακά γκρουπ (νήπια – ενήλικες). Πολύ λιγότερες είναι οι έρευνες που ασχολούνται με τα παιδιά, ειδικά σε μικρές ηλικίες.

2.2 Αλτρουισμός και ηλικία

Στη μελέτη του Benenson (2007), η οποία πραγματοποιήθηκε σε παιδιά ηλικίας 4, 6 και 9 ετών στο Ηνωμένο Βασίλειο, μελετήθηκε η αλτρουιστική συμπεριφορά μέσα από τις

κοινωνικό-οικονομικές καταστάσεις των οικογενειών. Μέσα από αυτήν την έρευνα προέκυψε ότι τα παιδιά μεγαλύτερης ηλικίας έχουν πιο έντονες αλτρουιστικές συμπεριφορές. Επιπλέον, αναδείχθηκε ότι τα παιδιά υψηλότερου κοινωνικό-οικονομικού οικογενειακού περιβάλλοντος έχουν περισσότερες εκδηλώσεις αλτρουισμού. Οι δύο αυτές παράμετροι που προέκυψαν από την έρευνα, δείχνουν ότι τα μεγαλύτερα παιδιά από τις πιο εύπορες οικογένειες έχουν ακόμη μεγαλύτερη διάθεση για προσφορά προς άλλους, το οποίο μάλλον φανερώνει ότι αυτά τα παιδιά δρουν με τις επιρροές των οικογενειακών προτύπων που δρουν αθροιστικά σε βάθος χρόνου.

Η έρευνα των Evans, Athenstaedt και Krueger (2013), η οποία επιχείρησε να μελετήσει την εξέλιξη της εμπιστοσύνης και του αλτρουισμού επιβεβαίωσε ότι τα παιδιά μεγαλώνοντας ενισχύουν όχι μόνο το βαθμό παραχώρησης αλλά και τα ποσοστά της αμοιβαιότητας, υπογραμμίζοντας έτσι τη σχέση μεταξύ αλτρουισμού και εμπιστοσύνης.

Ο Gummerumet (2010), υποστηρίζει ότι ο βαθμός του αλτρουισμού, επηρεάζεται από την ηλικία του παιδιού, την γνωστική του ικανότητα και την συναισθηματική του ωριμότητα. Η έρευνα αυτή οδηγεί στο συμπέρασμα ότι η νοημοσύνη αφενός και η συναισθηματική ικανότητα αφετέρου του μπορεί να καθορίσει τις αλτρουιστικές συμπεριφορές των παιδιών σε διάφορες καθημερινές συνθήκες.

2.3 Αλτρουισμός και φύλο

Σε έρευνα του Gummerumet (2010), γίνεται αναφορά και τονίζεται η διαφορά στο ποσοστό εκδηλώσεων των αλτρουιστικών πράξεων ανάλογα με το φύλο. Πιο συγκεκριμένα, παρατηρείται ότι τα κορίτσια θα προφέρουν με μεγαλύτερη ευκολία αγαθά σε συνομήλικους από ότι τα αγόρια (Gummerumet. al. 2010).

Η παραπάνω άποψη ενισχύεται και από τους Evans, Athenstaedt και Krueger (2013), οι οποίοι υποστηρίζουν ότι τα κορίτσια υποδεικνύουν σε μεγαλύτερο βαθμό αλτρουιστικές πράξεις, δεδομένου ότι οι γυναίκες είναι λιγότερο ανταγωνιστικές από τους άντρες (Gneezy & Rustichini, 2004). Οι μειωμένες αλτρουιστικές συμπεριφορές των αγοριών για προσφορά μπορούν να εξηγηθούν από πρότυπα συμπεριφορών ενηλίκων στην κοινωνία που ζουν. Σε χώρες όπου τα κορίτσια δείχνουν έντονη κατανόηση και καλοσύνη φαίνεται ότι και οι ενήλικες γυναίκες έχουν τις ίδιες συμπεριφορές (Andreoni & Vesterlund, 2001. Chen, 2013. Ruble, Martin, & Berenbaum, 2006).

Από άλλες έρευνες έχει διαπιστωθεί ότι τα κορίτσια έχουν μια τάση να εκδηλώνουν περισσότερες συμπεριφορές από ότι τα αγόρια (Eisenberg & Fabes, 1998). Επιπλέον, τα

κορίτσια έχουν καλύτερες επιδόσεις στα έργα ΘτΝ αν και το πλεονέκτημα αυτό είναι πολύ μικρό (Charman, Ruffman & Clements, 2002). Σε έρευνα της Imuta, et. al. (2016) αναφορικά με το φύλο επιβεβαιώθηκαν τα πορίσματα των προηγούμενων ερευνών που εμφανίζουν ισχυρότερη σχέση στα κορίτσια από ότι στα αγόρια.

2.4 Αλτρουισμός και γνωστικές διεργασίες

Στο αλτρουισμό συμμετέχουν βασικές γνωστικές διεργασίες όπως η νοημοσύνη, η αντίληψη των αναγκών των άλλων, η θεωρία του Νου (Eisenberg , 1986), η κατανόηση ρόλων, η απόδοση χαρακτηριστικών και ηθική σκέψη (Κακαβούλης, 1999).

Η Eisenberg (1986) τονίζει τη στενή σχέση μεταξύ συναισθημάτων και ηθικής ανάπτυξης, συμπεριλαμβανομένου και του αλτρουισμού. Στο βιβλίο της « *Altruistic, emotion, cognition and behavior*» (1986) αναφέρει ότι ενδοψυχικοί παράγοντες που εμπλέκονται στη ανάπτυξη του αλτρουισμού και πιθανότατα αποτελούν κίνητρα του. Η συγγραφέας, ακόμη υποστηρίζει ότι ο αλτρουισμός συνδέεται με συναισθήματα όπως η συμπάθεια, η ανησυχία, η λύπηση (συμπόνια). Βασισμένοι στον ορισμό του Bulm¹ (1980, όπ. ανάφ. στο Eisenberg, 1986) διαφαίνεται ότι η αλτρουιστική συμπεριφορά μπορεί να προκαλείται από αλτρουιστικά συναισθήματα όπως η συμπόνια και η συμπάθεια. Ο Κακαβούλης (1999), αναφέρει ότι στον αλτρουισμό μετέχει τόσο η ενσυναίσθηση, η συμπάθεια, η ενοχή και οι προβλέψεις ενοχής.

Η αλτρουιστική συμπεριφορά ίσως να απαιτεί και πιο εξελιγμένες αντιληπτικές ικανότητες (π.χ. αφαίρεση, υποθετική συλλογιστική πορεία), (Carol,2005). Πολλές έρευνες αναφέρονται σε γενετική και βιολογική βάση του αλτρουισμού και της προκοινωνικής συμπεριφοράς (Carlo, 2005). Πιο συγκεκριμένα, η πρώτη έρευνα σε δίδυμα έδειξε ότι η ενσυναίσθηση έχει βαθιά κληρονομούμενα στοιχεία και συνδέεται άμεσα με τον αλτρουισμό (Emdeetal. 1992. Matthews, Batson, Horn & Rosenman, 1981. Zahn- Waxler, Robinson&Emde, 1992.όπ. ανάφ. ΣτοCarlo, 2005). Επιπλέον, η ενσυναίσθηση και οι προκοινωνικές συμπεριφορές έχουν θεωρητικά και εμπειρικά συνδεθεί με βιολογικούς μηχανισμούς όπως η ιδιοσυγκρασία(Kaganinpress, Rothbartetal, 1994, όπ. αναφ. στο Carlo, 2005).

---

¹Όπως αναφέρεται σε παραπάνω ενότητα σελ. 11.

Ο Carlo (2013) αναφέρει ότι δυο είναι οι κοινωνικογνωστικές διαδικασίες οι οποίες θεωρούνται ότι επηρεάζουν τις εκδηλώσεις της προκοινωνικής συμπεριφοράς και εξηγούν ικανοποιητικά τις ηλικιακές διαφορές. Η πρώτη διαδικασία αφορά την ικανότητα ενός ατόμου να βλέπει μια κατάσταση από την οπτική γωνία κάποιου άλλου, η οποία διαφέρει από τη δίκη του οπτική. Για την διαδικασία αυτή πολλές φορές απαιτείται η υιοθέτηση της αντίληψης του άλλου. Σε πιο πρόσφατες έρευνες με παιδιά, οι επιστήμονες επικεντρώθηκαν στην ικανότητα αυτή των παιδιών, την Θεωρία του Νου (ΘτΝ), για την κατανόηση των σκέψεων, προθέσεων, επιθυμιών και συναισθημάτων των άλλων (Flavell & Miller, 1998 όπ. αναφ. στο Carlo, 2013). Σε έρευνα του Carlo (2006), έχει διαπιστωθεί ότι υψηλότερα επίπεδα αντιληπτικής ικανότητας και ΘτΝ αναμένεται να διευκολύνουν τις εκδηλώσεις προκοινωνικής συμπεριφοράς.

Η δεύτερη διαδικασία αφορά τον προ κοινωνικό ηθικό συλλογισμό. Η ικανότητα αυτή αναφέρεται στη σκέψη καταστάσεων όπου οι ανάγκες και οι επιθυμίες ενός ατόμου συγκρούονται με αυτές κάποιου άλλου όταν δεν υπάρχουν τυπικοί νόμοι και κοινωνικοί κανόνες (Eisenberg et al. 2006, όπ. αναφ. στο Carlo, 2013). Σύμφωνα με έρευνες υπάρχει θετική συσχέτιση μεταξύ της ικανότητας αυτής και της Θεωρίας του Νου (Woinrub & Brehls 2006, όπ. αναφ. στο Smetana et al, 2012).

2.5 Αλτρουισμός και ΘτΝ

Ένα από τα βασικά θεμέλια της αλτρουιστικής συμπεριφοράς αποτελεί η κοινωνική συμμετοχή και η Θεωρία του Νου. Η κοινωνική συμμετοχή σχετίζεται με τις ικανότητες των ανθρώπων:

- να κατανοεί τους άλλους ανθρώπους
- να μοιράζεται τις σκέψεις,
- να δέχεται τα συναισθήματα
- να συμπεριφέρεται με βάση κοινωνικές κανόνες
- και να προσαρμόζεται με βάση την συμπεριφορά των άλλων.

Ενώ η Θεωρία του Νου (ΘτΝ) ορίζεται από τους Premack και Woodruff (1978) ως ένα φαινόμενο κατά το οποίο, ένα άτομο αποδίδει νοητικές καταστάσεις (πεποιθήσεις, επιθυμίες, συναισθήματα, σκέψεις, αντιλήψεις, προθέσεις, προσδοκίες, ευχές, όνειρα) στον

εαυτό του και στους άλλους με στόχο την ερμηνεία της συμπεριφοράς. Σύμφωνα με τον Baron - Cohen (1994), η ΘτΝ αναφέρεται στην ικανότητα του ανθρώπου να προβλέπει και να ερμηνεύει μια συμπεριφορά, με βάση τις εσωτερικές νοητικές καταστάσεις. Υπογραμμίζεται ακόμη, ότι η κατάκτηση της ΘτΝ επιτρέπει στα άτομα να προβλέπουν την ανθρώπινη συμπεριφορά, ακόμη κι σε καταστάσεις στις οποίες δεν είχαν προηγούμενη γνώση (Gornik & Wellman, 1994). Ειδικότερα, περιλαμβάνει την κατανόηση νοητικών καταστάσεων, όπως είναι τα συναισθήματα, οι αντιλήψεις, οι επιθυμίες, οι πεποιθήσεις και οι αμοιβαίες σχέσεις μεταξύ αυτών (Arefi, 2010). Τέλος, σύμφωνα με το νευρολογικό-βιολογικό μοντέλο της ΘτΝ (Abu - Akel & Shamay, Tsoory, 2011), μέσω αυτής της ικανότητας μπορούν να εξηγηθούν τρεις βασικές νοητικές διαδικασίες: η ικανότητα αναπαράστασης των γνωστικών και συναισθηματικών νοητικών καταστάσεων, η ικανότητα απόδοσης αυτών των καταστάσεων στον εαυτό ή στους άλλους και η ικανότητα εφαρμογής τους με τρόπο που να επιτρέπει σε ένα άτομο να κατανοεί και να προβλέπει σωστά τη συμπεριφορά. Οι ικανότητες αυτές φαίνονται ότι συνδέονται άρρηκτα με τον αλτρουισμό,

Η πρώτη απόπειρα προκειμένου να διαπιστωθεί η σχέση μεταξύ της Θεωρία του Νου και του αλτρουισμού πραγματοποιήθηκε μια έρευνα των Underwood και Moore (1982) με δείγμα παιδιά 3-13 χρονών. Στην συνέχεια ακολούθησαν οι Knight, McGinley, Goodvin και Roesch (2010) με συνολικά 47 έρευνες, εκ των οποίων οι 12 αφορούν εφήβους και ενήλικες και οι υπόλοιπες 32 αφορούν παιδιά ηλικίας 12 ετών και κάτω. Ωστόσο, η παρούσα έρευνα θα επικεντρωθεί σε μια εκτενέστερη και σχετικά πρόσφατη μετανάλυση, η οποία περιείχε 76 έρευνες από το 1973 ως το 2014, από 12 χώρες (Αυστραλία, Γερμανία, Ελβετία, Ηνωμένο Βασίλειο, ΗΠΑ, Ιταλία, Ισραήλ, Καναδάς, Κίνα, Κολομβία, Ολλανδία και Τουρκία). Στις έρευνες συνολικά υπήρχαν 6.432 συμμετέχοντες, ηλικίας 2 έως και 12 ετών. Οι συμμετέχοντες χωρίστηκαν σε δύο ομάδες. Στη πρώτη ανήκουν τα παιδιά από 2-5 ετών και στη δεύτερη τα παιδιά 6+. Οι προαναφερθείσες έρευνες ταξινομήθηκαν αρχικά σε 2 κατηγορίες. Σε αυτές που περιλαμβάνουν έργα που αφορούν την ικανότητα των παιδιών να αναγνωρίζουν τα συναισθήματα και αυτές που αφορούν την αναγνώριση των γνωστικών διεργασιών των άλλων όπως οι επιθυμίες, οι προθέσεις και οι γνώσεις. Στη δεύτερη κατηγορία έμφαση δόθηκε στις έρευνες που αφορούσαν τις ψευδείς πεποιθήσεις (ΨΠ).

Από την ανάλυση αναδείχθηκε θετική συσχέτιση μεταξύ της ΘτΝ και της προκοινωνικής συμπεριφοράς και στις δυο ομάδες με ελάχιστα ισχυρότερη συσχέτιση στα παιδιά μεγαλύτερης ηλικίας. Επιπλέον, αναδείχθηκε συσχέτιση μεταξύ της προκοινωνικής συμπεριφοράς και των έργων των ψευδών πεποιθήσεων αναφορικά με τα άλλα έργα

μέτρησης της ΘτΝ με ποσοστό 6,3% έναντι του 1,2%. Το γεγονός αυτό υπογραμμίζει τον ισχυρισμό ότι η κατανόηση των ΨΠ είναι σχετική με την λειτουργία του πραγματικού κοινωνικού κόσμου (Hughes & Leekman, 2004. Lalonde & Chandler, 1995, όπ. ανάφ. στο Imuta, 2016).

Σε έρευνα με 158 παιδιά ηλικίας 3,5,6,8 που πραγματοποιήθηκε από τους Lui, Hang, Xu και άλλους (2016), διαπιστώθηκε ότι δεν υπάρχει σχέση της ΘτΝ στην αλτρουιστική τάση των παιδιών να μοιράζονται. Το εύρημα αυτό έρχεται σε αντίθεση με προηγούμενες έρευνες οι οποίες έχουν αναδείξει ότι η ΘτΝ βελτιώνει την τάση των παιδιών να μοιράζονται (Takagishi et al. 2010. Wu & Su, 2014, όπ. αναφ. στο Lui et al. 2016).

Οι Moore και Margillivray (2004) προσπάθησαν να βρουν τον τρόπο με τον οποίο θα μπορούσε να συνδεθεί η ΘτΝ με τη σύνεση (σωφροσύνη) και τον αλτρουισμό. Στην έρευνα τους τονίζεται ότι το άτομο προκειμένου να εκδηλώσει μια αλτρουιστική συμπεριφορά πρέπει να είναι σε θέση να αναπαριστά- φαντάζεται την νοητική κατάσταση του είτε του ίδιου είτε κάποιου άλλου ίσως προκαλεί μια ενσυναισθηματική αντίδραση και αυτή η αντίδραση οδηγεί στην εκδήλωση μιας συμπεριφοράς. Το εργαλείο που χρησιμοποιήθηκε ήταν μια παραλλαγή του έργου «καθυστέρησης της ικανοποίησης», δίνοντας τη δυνατότητα να μοιράσουν είτε να πάρουν αργότερα έναν αριθμό αυτοκόλλητων. Τα αποτελέσματα έδειξαν ότι στα 4χρονα η επίδοση της ΘτΝ συσχετιζόταν με την τάση να μοιράζονται $r = 0,331, p < 0,05$.

Τα πρώτα δείγματα αλτρουισμού ξεκινούν από πολύ μικρή ηλικία. Από όταν τα παιδιά αρχίζουν να βοηθούν τους άλλους να ολοκληρώσουν απλές διαδικασίες (Warneken & Tomasello, 2006, 2007). Επίσης, κατά την πρώτη παιδική ηλικία, αυξάνονται οι εκδηλώσεις προκοινωνικής συμπεριφοράς, έχοντας την τάση τα παιδιά να μοιράζονται, να παρηγορεί άλλα παιδιά που νιώθουν μια συναισθηματική δυσφορία και να συνεργάζεται για την επίτευξη αμοιβαίων στόχων (Dunfield & Kuhlmeier, 2013. Eisenberg & Fabes, 1998. Paal & Bereczker, 2007, όπ. ανάφ. στο Imuta, 2016). Η αναγνώριση των αναγκών των άλλων ατόμων, των επιθυμιών, των συναισθημάτων και των προθέσεων, τους διευκολύνει την συμμετοχή των παιδιών σε διάφορες προκοινωνικές συμπεριφορές. (Dunfield 2014. Hay&Cook, 2007. Hoffman, 2000 όπ. ανάφ. στο Imuta, 2016). Ακόμη, ισχύει και η αντίστροφη σχέση η περισσότερη ενασχόληση με προκοινωνικές συμπεριφορές, πιθανότατα να οδηγεί σε περαιτέρω ανάπτυξη δεξιοτήτων της ΘτΝ (Astington, Eisenberg & Fabes, 1998).

2.6 Η επίδραση του αλτρουισμού των γονέων

Φαίνεται ότι η ανάπτυξη της αλτρουιστικής συμπεριφοράς επηρεάζεται και από εξωτερικούς παράγοντες όπως η οικογένεια, το σχολείο, τα μέσα μαζικής ενημέρωσης, οι ομάδες των συνομηλίκων και το ευρύτερο κοινωνικό-πολιτιστικό περιβάλλον (Eisenberg & Fabes, 1998. Κακαβούλης, 1999). Οι θετικές κοινωνικές διαθέσεις του παιδιού μέσα από τις διαδικασίες της ταύτισης, της μίμησης προτύπου, την άμεση διδασκαλία και τις προσωπικές εμπειρίες ενισχύονται (Κακαβούλης, 1999).

Οι περισσότερες έρευνες επικεντρώθηκαν στην επιρροή της οικογένειας στην ανάπτυξη της προκοινωνικής συμπεριφοράς και κυρίως στον ρόλο της μητέρας. Από έρευνες έχει διαπιστωθεί ότι γενικά η γονεϊκή ενθάρρυνση σχετίζεται θετικά με τις εκδηλώσεις προκοινωνικής συμπεριφοράς. Λίγες έρευνες ασχολήθηκαν με την σύγκριση της επιρροής της μητέρας και του πατέρα. Τα πορίσματα των ερευνών έδειξαν ότι το στυλ μητρικής ανατροφής συσχετίζεται με τις εκδηλώσεις της προκοινωνικής συμπεριφοράς από ότι το πατρικό στυλ.

2.6.1 Τα πρώτα στάδια της αλτρουιστικής συμπεριφοράς στην οικογένεια

Σημαντικοί παράμετροι λοιπόν, τόσο για την ανάπτυξη αλλά και την υιοθέτηση του αλτρουισμού ως στάση ζωής είναι η μίμηση των γονεϊκών προτύπων, η ταύτιση των παιδιών με τους γονείς, οι σχέσεις μεταξύ γονέων και παιδιών, η προσκόλληση στο μητρικό πρόσωπο, η κακή μεταχείριση και η ένδειξη στοργής (Κακαβούλης, 1999). Οι συμπεριφορές των γονέων προς μίμηση, καθώς και οι αντιλήψεις που διαμορφώνονται μέσα στα πλαίσια την οικογένειας, ανάλογα πάντα με το πολιτισμικό περιβάλλον όπου μεγαλώνει, συμβάλουν σημαντικά στις συμπεριφορές και αντιλήψεις των παιδιών για το μέλλον τους (Axelrod, 1984. Benenson, 2007). Επίσης, από έρευνες τονίζεται ότι το κοινωνικό και οικονομικό περιβάλλον μέσα στο οποίο μεγαλώνουν τα παιδιά επηρεάζει σε μεγάλο βαθμό τις εκδηλώσεις αλτρουιστικών συμπεριφορών (Eisenberg & Fabes, 1998).

Η οικογένεια είναι η πρώτη κοινωνική ομάδα διαμέσου της οποία τα παιδιά διαμορφώνουν τις αξίες και τις πεποιθήσεις τους. Οι γονείς αποτελούν πρότυπο μίμησης για τα μικρά παιδιά τόσο στη συμπεριφορά όσο στη σκέψη και τις καθημερινές αντιδράσεις. Η εφαρμογή της αλτρουιστικής συμπεριφοράς των παιδιών θα επιτευχθεί και θα εφαρμοστεί

πρώτα μέσα από την οικογένεια και έπειτα το παιδί θα την εφαρμόσει μέσα και έξω από αυτήν (Warneken & Tomasello, 2009).

Επιπλέον, η νοημοσύνη των παιδιών καλλιεργείται από τα πρώτα τους χρόνια μέσα στο οικογενειακό περιβάλλον. Οι κοινωνικοί κανόνες που εξηγούν και εφαρμόζουν οι γονείς μέσα στην οικογένεια σε συνδυασμό με την επιβράβευση και την τιμωρία της ορθής συμπεριφοράς χτίζουν μέσα στο παιδί αξίες που θέλει το ίδιο να αντιγράψει (Fehr, 2004).

Έτσι, το παιδί προσχολικής ηλικίας θέλει να μοιράζεται και να προσφέρει σε άλλους, έχοντας όμως μια ελάχιστη εγωιστική υπόσταση στη συμπεριφορά του. Τέτοιου είδους αλτρουιστικές συμπεριφορές παρατηρούνται όταν το παιδί έχει ως πρότυπο αντίστοιχες αλτρουιστικές συμπεριφορές, τις οποίες μιμείται κυρίως από την οικογένεια (Ruble, Martin, & Berenbaum, 2006).

Η οικογένεια μπορεί να παρέχει πολλές ευκαιρίες συνεργασίας μέσα στο πλαίσιο της με τους συγγενείς, οι οποίες θα οδηγήσουν στην ανάπτυξη των προφορικών, γνωστικών και κοινωνικών δεξιοτήτων (Sills, 2016). Αυτές οι συμπεριφορές έχουν συντελέσει για την ανάπτυξη σημαντικών κοινωνικών επαφών και έχουν αρχίσει να εμφανίζονται κατά το δεύτερο έτος της ζωής των παιδιών.

Οι Warneken και Tomasello (2009) που ερεύνησαν και σύγκριναν τις αλτρουιστικές συμπεριφορές των χιμπατζήδων (ως πλησιέστερων συγγενών του ανθρώπου) με αυτές των μικρών παιδιών, διαπίστωσαν μια σημαντική διαφορά μεταξύ τους. Ενώ και οι δύο αντιδρούν θετικά αλτρουιστικά μόνο σε όντα με αμοιβαιότητα στην πράξη τους, μόνο τα παιδιά διαμορφώνουν τις φυσικές τους αλτρουιστικές τάσεις με την επιρροή των κανόνων της μικρής κοινωνίας που τα περιβάλλει (οικογένεια - σχολείο). Οι κοινωνικοί κανόνες, φαίνεται να επηρεάζουν την απόφαση των ατόμων για να δρουν αλτρουιστικά, επειδή τα άτομα που υπακούν τους κοινωνικούς κανόνες φαίνεται να έχουν γνώση των συνεπειών της τήρησης ή μη αυτών. Η αμοιβαιότητα της αλτρουιστικής πράξης από την ίδια την κοινωνία ενισχύει την επανάληψη αυτής (Fehr & Fischbacher, 2004).

Η εφαρμογή των κοινωνικών κανόνων, γραπτών αλλά και άγραφων κανόνων της κοινωνίας οδηγεί στην επιβράβευση ή την τιμωρία του ατόμου που καθορίζεται να τους ακολουθήσει (Fehr & Fischbacher, 2004). Πιο συγκεκριμένα, τα παιδιά από πολύ μικρή ηλικία θέλουν και προσπαθούν να αντιγράψουν κοινωνικές συμπεριφορές (Bryan, 1971. Henrichetal, 2005). Αρκετές έρευνες έχουν αναφέρει ότι το κοινωνικό-οικονομικό επίπεδο των γονέων του παιδιού αποτελεί πολύ σημαντικό παράγοντα που οδηγεί τις συμπεριφορές των παιδιών να συμβαδίσουν με τους κανόνες και τις αξίες που τους προβάλλονται ή όχι.

Οι αλτρουιστικές συμπεριφορές των γονέων από πολύ μικρή ηλικία στα παιδιά συνήθως θα αποτελέσουν μέρος των κοινωνικών κανόνων προς μίμηση, οι οποίες είτε θα οδηγήσουν σε αύξηση του αριθμού της αλτρουιστικής προσφοράς, είτε σε πράξεις εγωιστικού χαρακτήρα (Bryan, 1971. Henrichetal, 2005). Τα αποτελέσματα όμως της καθημερινής μίμησης και διατήρησης των συμπεριφορών των παιδιών από τις συμπεριφορές των γονέων τους δεν είναι εφήμερο, αλλά διαμορφώνει και ενισχύει τον κοινωνικό χαρακτήρα των παιδιών. Τα παιδιά, σε περίπτωση που έχουν ως πρότυπο σε ένα κλίμα αρνητικό και γενικής δυσαρέσκειας, θα χάσουν τα κοινωνικά πρότυπα που πρέπει να αποκτήσουν κατά το νεαρό της ηλικίας του και που είναι απαραίτητα για το μέλλον του (Henrichetal., 2005).

Το παιδί εκ φύσεως θα αντιδράσει με συγκίνηση στην στεναχώρια και τον πόνο του άλλου. Από την ηλικία των δυο ετών και άνω συνήθως επιδεικνύει αρκετό ενδιαφέρον και για τα συναισθήματα των άλλων, κυρίως των γονιών. Στην νηπιακή ηλικία παρουσιάζεται η τάση των παιδιών να αγκαλιάζουν ή να φιλήσουν κάποιο άλλο άτομο που έχει πέσει ή έχει στεναχωρηθεί. Έχει παρατηρηθεί ακόμη ότι ορισμένα παιδιά θα πάνε να δώσουν στο παιδί που έπεσε ή έχει στεναχωρηθεί ένα παιχνίδι ή καραμέλες. Ακόμη, τα νήπια θα εκδηλώσουν μεγάλο βαθμό κατανόησης απέναντι στους συμμαθητές τους επειδή οι μητέρες τους, σε άλλες καταστάσεις προσπάθησαν να καταλάβουν τα συναισθήματα των άλλων (Δημητρίου,2012).

Τα παιδιά σε ηλικία δύομιση και τριών ετών παίζουν πιο απομονωμένα και δεν θέλουν να μοιραστούν οικειοθελώς τα παιχνίδια τους με τους άλλους (Cole & Cole,2011) . Όταν η μητέρα θα εμπλακεί και θα συμμετέχει ενεργά στα διάφορα παιχνίδια, τότε το παιδί θα έχει την τάση να μοιραστεί οικειοθελώς με τους συμμαθητές του και θα συνεχίσει ακόμη να το κάνει και όταν η μητέρα δεν θα συμμετέχει πλέον στα παιχνίδια.

Οι ικανότητες των παιδιών να κατανοούν και να αναλύουν κάποια συμπεράσματα για τα συναισθήματα των άλλων ατόμων φαίνεται να έχει άμεση σχέση με την ικανότητα του να θυμάται και να φέρνει στην μνήμη του κάποιες δικές του συναισθηματικές εμπειρίες και να συμπεριφέρεται με βάση όλων αυτών των πληροφοριών αυτών. Πιο συγκεκριμένα, το παιδί μπορεί να μην καταλαβαίνει στην ουσία πως ακριβώς αισθάνεται ο άλλος, αλλά απλώς να έχει συγκρατήσει στην μνήμη του πως αισθανόταν το ίδιο όταν είχε πέσει και είχε χτυπήσει, και έκλαιγε γιατί η ίδια του η ανάμνηση του είχε προκαλέσει στεναχώρια (Δημητρίου, 2012. Sills, 2016). Οι ικανότητες αυτές τείνουν να ενισχύονται στη συνέχεια από το σχολείο (Κακαβούλης, 1999) και να ακολουθούν το παιδί έως και την ενήλικη ζωή του.

2.6.2 Στρατηγικές ενίσχυσης της αλτρουιστικής συμπεριφοράς από την οικογένεια

Οι γονείς προσπαθούν από πολύ μικρή ηλικία να ενθαρρύνουν τα παιδιά τους, στην προκοινωνική ή με άλλα λόγια αλτρουιστική συμπεριφορά τους (Cole & Cole, 2001). Οι έρευνες έχουν αναδείξει ότι η θετική κοινωνική συμπεριφορά βασίζεται στην κοινωνικογνωστική ανάπτυξη και ενίσχυση του παιδιού αλλά και στην προσοχή και στην κατανόηση των αναγκών και σκέψεων των άλλων (ΘτΝ). Οι ικανότητες αυτές ενισχύονται μέσω αλληλεπιδράσεων με τους άλλους ανθρώπους, κυρίως με τους γονείς ή τα αδέρφια (Δημητρίου, 2012. Engelhard, 2013).

Η ενισχυμένη κοινωνική συμπεριφορά του παιδιού και ο αλτρουισμός μπορούν να καλλιεργηθούν σε μεγάλο βαθμό μέσα από την κοινωνικοποίηση. Με άλλα λόγια, το να παρέχουμε την βοήθεια μας στους άλλους αποτελεί μία συμπεριφορά που μαθαίνεται, κυρίως από τους ενήλικες. Δεν θα βοηθήσουμε τους συνανθρώπους μας μόνο επειδή έχουμε προγραμματιστεί από τη φύση μας να το κάνουμε, αλλά και επειδή, μέσα από διαφορετικές εμπειρίες στην καθημερινή μας ζωή, έχουμε δει ότι το να παρέχουμε την βοήθειά μας αποτελεί μία κοινωνικά θετική συμπεριφορά, η οποία θα επιβραβευθεί (Κοκκινάκη, 2006).

Έχει διαπιστωθεί ότι τα παιδιά μαθαίνουν να δείχνουν αλτρουιστικές συμπεριφορές με διαφορετικούς τρόπους. Παρακάτω θα αναλυθούν και θα μελετηθούν οι τρόποι που ενισχύουν τα παιδιά να αποκτήσουν τις αλτρουιστικές συμπεριφορές.

2.6.2.1 Παρακολούθηση και μίμηση προτύπων

Η αλτρουιστική συμπεριφορά των παιδιών μπορεί να αυξηθεί όταν τα παιδιά έχουν την δυνατότητα να παρακολουθήσουν κάποια σημαντικά πρόσωπα-πρότυπα, όπως οι γονείς τους, κυρίως όταν τα άτομα αυτά επιδεικνύουν θετικές κοινωνικές μορφές συμπεριφοράς σε πραγματικές καταστάσεις. Πιο συγκεκριμένα, σε περίπτωση που το παιδί παρακολουθήσει τη μητέρα ή κάποιο άλλο άτομο του στενού οικογενειακού του κύκλου, με το οποίο διατηρεί στενούς συναισθηματικούς δεσμούς, να δίνουν την βοήθεια τους σε ανθρώπους που την χρειάζονται, τότε και το ίδιο τείνει να υιοθετεί παρόμοιες μορφές συμπεριφοράς (Δημητρίου, 2012). Οι αναπτυξιακοί ψυχολόγοι έχουν ονομάσει αυτήν τη μέθοδο για την απόκτηση αλτρουιστικών συμπεριφορών «σαφή δημιουργία μοντέλου».

Για να επιβεβαιωθεί η θεωρία της σαφούς δημιουργίας μοντέλου έχουν πραγματοποιηθεί πειράματα με δύο ομάδες παιδιών. Στην πρώτη ομάδα «χωρίς μοντέλο»,

στους δασκάλους δεν δόθηκαν ειδικές διευθετήσεις προκειμένου να αποτελέσουν πρότυπο προκοινωνικής συμπεριφοράς, όπως για παράδειγμα η βοήθεια, και το μοίρασμα. Στην δεύτερη ομάδα, την αποκαλούμενη «δημιουργία μοντέλου», δίνονται σαφείς οδηγίες στους δασκάλους να οργανώσουν και να συμμετέχουν σε διάφορες περιοδικές εκπαιδευτικές συνεδρίες, στις οποίες θα ενισχύουν τις συμπεριφορές μοιράσματος και βοήθειας: μοιράζουν καραμέλες στα παιδιά αμερόληπτα και διαβάζουν ιστορίες στις οποίες μιλάνε για τη βοήθεια που δέχτηκε ένα παιδί το οποίο ένοιωθε λυπημένο ή για ένα παιδί το οποίο το κοροΐδευαν. Στο τέλος η έρευνα έδειξε ότι τα παιδιά της δεύτερης ομάδας είχαν την τάση να εκδηλώσουν περισσότερες αλτρουιστικές συμπεριφορές σε σχέση με τα άτομα της πρώτης ομάδας (Δημητρίου, 2012). Τέτοιες τεχνικές βρέθηκε ότι ενισχύουν και αυξάνουν την προ-κοινωνική συμπεριφορά των παιδιών (Cole & Cole, 2001).

Τα παιδιά θα προτιμήσουν να αλληλεπιδράσουν με άλλους οι οποίοι προηγουμένως είχαν κάνει παρόμοιες θετικές κοινωνικές πράξεις με αυτά, όπως για παράδειγμα οι γονείς τους αρχικά και έπειτα ο εκπαιδευτικός στο σχολείο. Η οικογένεια και το σχολείο αποτελούν το μοντέλο της μίμησης. Η μίμηση και η αυτόματη επανάληψη των κινήσεων των παιδιών από τους γονείς τους, θα οδηγήσει σε ενισχυμένη προτίμηση αλλά και θετική εμπιστοσύνη του παιδιού που θα κάνει την μίμηση (Gerson, 2016).

2.6.2.2 Ενίσχυση-ενθάρρυνση αλτρουιστικής συμπεριφοράς

Η αλτρουιστική συμπεριφορά των παιδιών μπορεί να αυξηθεί όταν το παιδί θα λάβει ενίσχυση από τους γονείς ή τους εκπαιδευτικούς τους (Δημητρίου, 2012). Ο Fisher (1963, όπ. ανάφ. στο Κοκκινάκη, 2006) διαπίστωσε ότι τα παιδιά όταν ανταμειφθούν για μια αλτρουιστική πράξη, όπως το ότι είχαν μοιραστεί τα «τουβλάκια» τους σε ένα άλλο παιδί, είναι πολύ πιθανότερο να οδηγηθούν ξανά στην εκδήλωση αυτής της συμπεριφοράς.

Τα παιδιά προσχολικής ηλικίας και πρώτης σχολικής ηλικίας φαίνεται να παρουσιάζουν μεγαλύτερη ετοιμότητα για αλτρουιστική συμπεριφορά όταν οι γονείς ή οι νηπιαγωγοί τους δείξουν μεγάλη προσοχή σε παιδιά που χρειάζονται βοήθεια. Οι προφορικοί έπαινοι των γονιών (κοινωνική ενίσχυση) αμέσως μετά την παρουσίαση της αλτρουιστικής συμπεριφοράς φαίνεται να ενισχύσει θετικά και σε μεγαλύτερο ποσοστό τη μελλοντική εμφάνιση αυτών των συμπεριφορών από μικρές ηλικίες (Freijo, 2013). Το ίδιο συμβαίνει και στο σχολείο, όταν οι εκπαιδευτικοί χρησιμοποιούν συνεχόμενα την ενθάρρυνση για να ενισχύσουν τις αλτρουιστικές πράξεις των μαθητών τους, χωρίς να δηλώνουν με σαφήνεια

μια συγκεκριμένη πράξη, δηλαδή, όταν δεν γίνεται λόγος και δεν εξηγούν στο παιδί γιατί ο συμμαθητής ή συμμαθήτρια έλαβε έπαινο, τότε η ενθάρρυνση δεν έχει καμία επίδραση στη συμπεριφορά του παιδιού (Freijo, 2013).

2.6.2.3 Ευκαιρίες για πρακτική εφαρμογή αλτρουιστικών πράξεων και απαγορεύσεις

Οι καθημερινές αλληλεπιδράσεις, οι σχέσεις και οι εμπειρίες που βιώνουν τα παιδιά με άλλα άτομα, τις οποίες συχνά προωθούν και οι γονείς, δίνουν στα παιδιά ευκαιρίες για να εκδηλώσουν αλτρουιστικές μορφές συμπεριφοράς και να αποπειραθούν να βοηθήσουν ή μοιραστούν κάτι με άλλους ανθρώπους. Οι κοινωνικές αυτές εμπειρίες αποτελούν εφαλτήριο και μια εσωτερική ενίσχυση για τις μελλοντικές αλτρουιστικές πράξεις. Οι συγκεκριμένες οδηγίες αλλά και οι συμβουλές που έχουν δοθεί από την οικογένεια στο παιδί, περισσότερο σε παιδιά μικρής ηλικιακής ομάδας, φαίνονται να αποτελούν από μόνες τους πολύ μικρή επίδραση αν δεν ακολουθήσουν ευκαιρίες για πρακτική εφαρμογή σε καθημερινές καταστάσεις της ζωής (Cole & Cole, 2001).

Εκτός από την επιβράβευση, αιτιολόγηση θα πρέπει να υπάρχει και στις απαγορεύσεις, μη επιθυμητές συμπεριφορές. Οι γονείς οφείλουν να δίνουν στο παιδί ακριβείς εξηγήσεις όσον αναφορά τους λόγους για τους οποίους μια συμπεριφορά είτε δική τους είτε κάποια συμπεριφορά που βίωσαν ως παρατηρητές είναι λανθασμένη π.χ. το να «χτυπά» κανείς κάποιο άλλο παιδί και δεν πρέπει να στηρίζονται μόνο στις απειλές για τιμωρία. Η επεξήγηση αυτή των γονέων μπορεί να καθοδηγήσει την σκέψη του παιδιού τους σε έναν αλτρουιστικό τρόπο για την επίλυση των συγκρούσεων και προβλημάτων. Με άλλα λόγια, το παιδί θα κατανοήσει γιατί αυτές οι πράξεις δεν είναι επιθυμητές και πως θα νιώσει το άλλο παιδί με αυτήν την επιθετική συμπεριφορά του συμμαθητή του (Cole & Cole, 2001).

2.6.2.4 Τοποθέτηση του παιδιού στη θέση του άλλου

Η τοποθέτηση του παιδιού στη θέση του άλλου έχει θετική επίδραση στην ανάπτυξη των αλτρουιστικών χαρακτηριστικών. Οι γονείς θα προσπαθήσουν να «βάλουν» το παιδί άμεσα στη θέση κάποιου άλλου:

«Θα σου άρεσε αν σου τράβαγε τα μαλλιά σου η Βάσω;»

«Πώς θα ένιωθες αν σε κλοτσούσε ο Γιώργος;». Προκειμένου το παιδί να κατανοήσει την διαφορετική οπτική και να ενστερνιστεί μια πιο αλτρουιστική στάση.

Η τεχνική αυτή δουλεύεται πολύ και μέσα στο σχολείο, μέσα από τις αφηγήσεις παραμυθιών ή με την δραματοποίηση και το κουκλοθέατρο, όπου το παιδί μαθαίνει να μπαίνει στην θέση είτε του θύτη είτε και του θύματος και έπειτα στη συζήτηση που ακολουθεί μαθαίνει να μιλά για τα συναισθήματα που ένιωσε ο θύτης αλλά και να εξωτερικεύει τα δικά του συναισθήματα (Freijo, 2013).

5.1 Στόχοι και Υποθέσεις

Πρώτος στόχος της παρούσας έρευνας ήταν να εξετάσει τη σχέση ανάμεσα στον αλτρουισμό των παιδιών και τον αλτρουισμό των γονέων. Δεύτερος ήταν να εξετάσει ακόμη τη σχέση ανάμεσα στον αλτρουισμό των παιδιών και στη $\Theta\tau\text{N}$ αυτών. Τέλος, η έρευνα εξέτασε την επίδραση της ηλικίας και του φύλου τόσο στον αλτρουισμό των παιδιών όσο και στη $\Theta\tau\text{N}$.

Λαμβάνοντας υπόψη τα ευρήματα των ερευνών που παρουσιάστηκαν στις προηγούμενες ενότητες αναμενόταν ότι:

- θα υπάρξει στατιστικά σημαντική θετική σχέση μεταξύ των εκδηλώσεων αλτρουισμού της μητέρας και του αλτρουισμού των παιδιών (Υπόθεση 1).
- θα υπάρξει στατιστικά σημαντική θετική σχέση μεταξύ του αλτρουισμού και της $\Theta\tau\text{N}$ των παιδιών (Υπόθεση 2).

Σε ό,τι αφορά την επίδραση της ηλικίας και του φύλου στον αλτρουισμό και στη $\Theta\tau\text{N}$ των παιδιών αναμενόταν:

- θα υπάρξει στατιστικά σημαντική θετική επίδραση της ηλικίας στον αλτρουισμό των παιδιών (Υπόθεση 3).
- θα υπάρξει στατιστικά σημαντική επίδραση της ηλικίας στις επιδόσεις των παιδιών στα έργα $\Theta\tau\text{N}$ (Υπόθεση 4).
- θα υπάρξει στατιστικά σημαντική επίδραση της ηλικίας στην ικανότητα συγχώρεσης (Υπόθεση 5).
- τέλος, ότι δεν θα υπάρξει στατιστικά σημαντική διαφορά στις επιδόσεις στα έργα και στην ικανότητα συγχώρεσης, κορίτσια και στα αγόρια (Υπόθεση 6).

ΜΕΡΟΣ Β: ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2

Μέθοδος

2.1 Συμμετέχοντες

Στην παρούσα έρευνα συμμετείχαν 120 παιδιά ($M = 71,66$ μήνες, $SD = 16,322$): 30 παιδιά ηλικίας 4-5 ετών (42-55 μηνών, $n = 30$, $M = 49,17$, $SD = 3,206$, 14 κορίτσια και 16 αγόρια), 30 παιδιά ηλικίας 5-6 ετών (60-71 μηνών, $n = 30$, $M = 66,57$, $SD = 3,636$, 15 κορίτσια και 15 αγόρια), 30 παιδιά ηλικίας 6-7 ετών (73-84 μηνών, $n = 30$, $M = 78,77$, $SD = 3,739$, 16 κορίτσια και 14 αγόρια) και 30 παιδιά ηλικίας 7-8 ετών (85-98 μηνών, $n = 30$, $M = 92,13$, $SD = 4,431$, 16 κορίτσια και 14 αγόρια). Τα παιδιά προέρχονται από νηπιαγωγεία και δημοτικά σχολεία της Αμφιλοχίας και των Ιωαννίνων. Στην έρευνα συμμετείχαν και οι 120 μανούλες των παιδιών. Η πλειονότητα των γονέων άνηκε στο χαμηλό και μέσο κοινωνικό-μορφωτικό επίπεδο. Οι γονείς ενημερώθηκαν από την ερευνήτρια για τους σκοπούς της έρευνας και εξασφαλίστηκε η συναίνεσή τους για τη συμμετοχή των παιδιών τους σε αυτή την έρευνα.

2.2 Ερευνητικά Εργαλεία

Στην παρούσα εργασία αξιοποιήθηκαν τέσσερα ερωτηματολόγια που συμπληρώθηκαν από τις μητέρες των παιδιών. Τα ερωτηματολόγια είναι τα ακόλουθα:

2.2.1 To Self-Report Altruism Scale (SRA) (Rushton, Chrisjohn, & Fekken, 1981)

Το εργαλείο αυτό χρησιμοποιήθηκε για την μέτρηση του αλτρουισμού του ίδιου του γονέα. Η κλίμακα Self-Report Altruism (SRA) είναι ένα εύχρηστο, αυτοαναφορικό εργαλείο και αποτελείται από 20 προτάσεις. Οι συμμετέχοντες καλούνται να αξιολογήσουν τη συχνότητα με την οποία έχουν εμπλακεί στις 20 αναφερόμενες αλτρουιστικές συμπεριφορές, επιλέγοντας μια από τις ακόλουθες επιλογές «1=Ποτέ», «2=Μια φορά», «3=Περισσότερες από μία φορά», «4=Συχνά» και «5=Πολύ συχνά».

Για να διαπιστωθεί η εγκυρότητα και η αξιοπιστία του συγκεκριμένου εργαλείου συλλέχθηκαν δείγματα από δύο ξεχωριστές ομάδες σπουδαστών του Πανεπιστημίου του Δυτικού Οντάριο. Επιπλέον, η διακριτική εγκυρότητα του ερωτηματολογίου βρέθηκε καλή

(Jackson, 1974). Ιδιαίτερη σημείωση πρέπει να γίνει και στο γεγονός ότι υπήρξε πολύ καλή συσχέτιση μεταξύ της κλίμακας SRA και ενός μέτρου κοινωνικής επιθυμίας ($r = 0,05$) που υποδηλώνει ότι το εργαλείο δεν μετρά απλώς την τάση να απαντά ο συμμετέχοντας σύμφωνα με τον κοινωνικά επιθυμητό τρόπο. Για να εξεταστεί η προγνωστική εγκυρότητα του ερωτηματολογίου SRA διεξήχθησαν επιπλέον μελέτες. Από αυτές τις έρευνες υπολογίστηκε ότι η εσωτερική συνοχή του εργαλείου ήταν εξαιρετικά υψηλή και η τιμή του δείκτη ήταν $\alpha = 0,89$ ($N = 416$) (Fekken, 1980). Στην έρευνα μας η τιμή του δείκτη ήταν 0,85.

2.2.2 To Child Altruism Inventory (CAI) (Ma, H. K., & Leung, M. C. 1991)

Πρόκειται για ένα ερωτηματολόγιο αυτοαναφοράς το οποίο αναδιαμορφώθηκε σε ερωτηματολόγιο ετεροαναφοράς. Το εργαλείο συμπληρώθηκε από τους γονείς και χρησιμοποιήθηκε για την μέτρηση του αλτρονισμού των παιδιών. Η αρχική έκδοση γράφτηκε στα κινέζικα (Ma & Leung, 1991). Η τελική μορφή του ερωτηματολογίου περιελάμβανε 24 προτάσεις από τις 45 αρχικές. Οι γονείς καλούνται να απαντήσουν με «Ναι» και «Όχι». Η βαθμολόγηση των απαντήσεων είναι διαφορετική σε κάθε ερώτηση και είναι είτε 0 είτε 1, ανάλογα με τη διατύπωση της πρότασης (θετική ή αρνητική).

Οι ερευνητές προκειμένου να αξιολογήσουν τις ψυχομετρικές ιδιότητες του εργαλείου μοίρασαν το ερωτηματολόγιο σε 1.095 Κινεζάκια, δευτέρας έως έκτης τάξης στο Χονγκ Κονγκ. Από την έρευνα διαπιστώθηκε ότι ο δείκτης εσωτερικής συνοχής για ολόκληρο το δείγμα ήταν 0,77. Για την ενίσχυση της εγκυρότητα, οι συγγραφείς επένδυσαν στην θεωρία πίσω από το εργαλείο χρησιμοποιώντας την ενσυναισθηματική και κανονιστική προσέγγιση για την έννοια του αλτρονισμού, έτσι ώστε να διασφαλιστεί η εγκυρότητα του περιεχομένου της κλίμακας (Swank, Limberg, & Liu, 2020). Η τιμή του δείκτη αξιοπιστίας εσωτερικής συνοχής του CAI κυμαίνονταν από 0,73 ως 0,81 (Swank, Limberg, & Liu, 2020). Η διακύμανση αυτή προκύπτει από την τάξη την οποία παρακολουθούσαν τα παιδιά. Η επανεξέταση της εσωτερικής συνοχής της συνολικής βαθμολογίας CAI ήταν στα 0,70, γεγονός που έδειξε ότι το CAI ήταν ένα αρκετά αξιόπιστο όργανο για τη μέτρηση του αλτρονιστικού προσανατολισμού των παιδιών (Swank, Limberg, & Liu, 2020).

Επιπλέον, οι Ma και Leung αξιολόγησαν την εγκυρότητα των δεδομένων που προκύπτουν από το CAI μέσω μιας σειράς συσχετίσεων μεταξύ του CAI και πέντε πρόσθετων κλιμάκων αξιολόγησης (Standard Progressive Matrices, Coopersmith Self-Esteem

Inventory, Junior Eysenck Personality Questionnaire, Classroom Environment Scale, and Adolescent Behavior Questionnaire). Τα αποτελέσματα αποκάλυψαν ότι ο αλτρουισμός συσχετίστηκε θετικά με άλλα χαρακτηριστικά, συμπεριλαμβανομένης της νοημοσύνης, της αυτοεκτίμησης, της εξωστρέφειας και των κοινωνικών πράξεων και οι τιμές του δείκτη κυμαίνονταν από 0,17 έως 0,48 (Swank, Limberg, & Liu, 2020), γεγονός που καθιστά το εργαλείο αξιόπιστο. Στην έρευνα μας η τιμή του δείκτη ήταν 0,727.

2.2.3 ToHeartland Forgiveness Scale, [HFS subscale (items 7–12, Thompson, Snyder, κ.ά, 2005)

Από το αρχικό εργαλείο των 18 ερωτήσεων στην παρούσα έρευνα χρησιμοποιήθηκε μόνο η υποκλίμακα των ερωτήσεων 7-12, με σκοπό την μέτρηση της ικανότητας συγχώρησης των παιδιών. Το ερωτηματολόγιο συμπληρώθηκε από τους γονείς. Οι γονείς καλούνταν να απαντήσουν σε μια επταβάθμια κλίμακα Likert η οποία κυμαίνονταν από 1 = «Σχεδόν πάντα λάθος για το παιδί μου» έως 7 = «Σχεδόν πάντα αληθές για το παιδί μου». Η τιμή του Cronbach alpha από τους κατασκευαστές για όλο το ερωτηματολόγιο (18 ερωτήσεις) είναι $\alpha = 0,604$, ενώ για τις ερωτήσεις 7-12 είναι $\alpha = 0,73$ (Thompson et al., 2005b). Για να διαπιστωθεί η εγκυρότητα του εργαλείου, το ερωτηματολόγιο συσχετίστηκε με άλλα όμοια και διαπιστώθηκε η θετική συσχέτιση του HFS με το εργαλείο των Mauger, κ.ά (1992). Οι τιμές του δείκτη για την υποκλίμακα αυτή κυμαίνονταν από $r = .23$ έως $r = .61$. Επιπλέον, η εγκυρότητα ενισχύεται από την θετική συσχέτιση του με το εργαλείο Multidimensional Forgiveness Inventory. Οι τιμές του δείκτη κυμαίνονταν από $r = .24$ έως $r = .47$ (Bugay, Demir & Delevi, 2012).

2.2.4 ToChildren's Social Understanding Scale (CSUS) (Tahiroglu, Carlson, Mahy, κ.ά. 2014)

Στην έρευνα χρησιμοποιήθηκε ο σύντομος τύπος του ερωτηματολογίου. Το ερωτηματολόγιο συμπληρώθηκε από τους γονείς και είχε ως στόχο την μέτρηση των ικανοτήτων της Θεωρίας του Νου των παιδιών. Το ερωτηματολόγιο προκειμένου να εξετάσει τις διαστάσεις της ΘτιΝ χωρίζεται σε κατηγορίες. Οι κατηγορίες είναι η Πεποίθηση, η Γνώση, η Αντίληψη, η Επιθυμία, η Πρόθεση και το Συναίσθημα. Για κάθε κατηγορία δίνονται τρεις προτάσεις στις οποίες οι γονείς καλούνταν να απαντήσουν με βάση μια 4-βάθμια κλίμακα Likert. Οι απαντήσεις κυμαίνονται από 1= Αναληθές για το παιδί μου και 4= Αληθές για το παιδί μου. Δίνεται και η επιλογή « Δεν γνωρίζω».

Προκειμένου να διαπιστωθεί η εγκυρότητα και η αξιοπιστία του εργαλείου διεξήχθησαν τρεις μελέτες. Τα δεδομένα από τα διάφορα δείγματα αποκάλυψαν ισχυρές ενδείξεις αξιοπιστίας και εγκυρότητας για την κλίμακα CSUS. Αναλυτικότερα, ο δείκτης Cronbach α στην πρώτη έρευνα ήταν $\alpha=0,84$ και $\alpha=0,85$ στην δεύτερη και τρίτη. Ενώ η τιμή του δείκτη συσχέτισης ήταν $r=0,77$, $r=0,61$ και $r=0,70$ αντίστοιχα (Carlso & Mahy, 2014. Charman & Campbell, 1997. Grant, 2001. Hughes, 2000. Mayes, 1996, όπ. ανάφ. στο Tahiroglu, 2014). Υπογραμμίζεται λοιπόν ότι το CSUS φαίνεται να ένα αξιόπιστο και έγκυρο μέτρο για την $\Theta\tau N$ (Tahiroglu, Carlson & Mahy, 2014). Στην έρευνα μας η τιμή του δείκτη ήταν 0,821.

2.2.5 Έργα $\Theta\tau N$

Τα παιδιά εξετάστηκαν με τρία έργα θεωρίας του νου:

2.2.5.1 Έργο Σοκολατάκια (Kinder) – Μαρκαδόροι

Το πρώτο πειραματικό έργο («Σοκολατάκια (Kinder) – Μαρκαδόροι»), αποτελεί παραλλαγή του έργου «Το κουτί με το απροσδόκητο περιεχόμενο» των Lekkman, Perner και Wimmer (1987) και εξετάζει την ικανότητα κατανόησης ψευδών πεποιθήσεων Α΄ τάξης στην προσχολική και σχολική ηλικία. Τα υλικά που χρησιμοποιήθηκαν στο συγκεκριμένο έργο ήταν ένα κουτί σοκολατάκια (Kinder) και μαρκαδόροι. Η διαδικασία χορήγησης είναι απλή και γίνεται σε έναν ήσυχο χώρο.

Αν ο συμμετέχοντας απαντήσει σωστά ότι το κουτί περιέχει σοκολάτα/σοκολατάκια προχωράμε στην επόμενη ερώτηση. Αν όμως απαντήσει λάθος, του εξηγούμε τι έχει μέσα του κουτί. Στην συνέχεια γίνεται η παρουσίαση του απροσδόκητου περιεχομένου και τότε πραγματοποιείται και η δεύτερη ερώτηση («Τι νομίζει ο φίλος σου ότι υπάρχει μέσα στο κουτί;»). Η ερώτηση αυτή είναι ιδιαίτερης σημασίας διότι αξιολογεί την ικανότητα του παιδιού να αποδίδει ψευδή πεποίθηση Α΄ τάξης. Αν ο συμμετέχοντας απαντήσει «σοκολάτα/σοκολατάκια» τότε παίρνει ένα βαθμό αν απαντήσει οτιδήποτε άλλο παίρνει μηδέν βαθμούς.

2.2.5.2 Έργο: Το φορτηγό με τα παγωτά (Ice-cream van task)

Το δεύτερο πειραματικό έργο «νΤο φορτηγό με τα παγωτά (Ice-cream van task) » σχεδιάστηκε από τους Perner και Wimmer (1985) και εξετάζει την ικανότητα των παιδιών να αποδίδουν ψευδής πεποιθήσεις Α΄ και Β΄ τάξης. Πρόκειται για μια ιστορία με εικόνες. Τα

υλικά που χρειαζόμαστε για το συγκεκριμένο έργο είναι μια σειρά από εικόνες. Στον συμμετέχοντα παρουσιάζεται μια ιστορία δυο παιδιών του Γιάννη και της Μαίρης. Στη συνέχεια της διαδικασίας γίνονται στο παιδί δυο ερωτήσεις κατανόησης. Έπειτα ο/η ερευνητής / ερευνήτρια συνεχίζει την εξιστόρηση της ιστορίας και μετά υποβάλλει εκ νέου ερωτήσεις στον συμμετέχοντα.

Κατά την αξιολόγηση του παιδιού, οι ερωτήσεις που μας ενδιαφέρει να απαντηθούν σωστά, είναι η ερώτηση πεποίθησης και η ερώτηση αιτιολόγησης αυτής. Η ερώτηση πεποίθησης (« Πού πιστεύει η Μαίρη πως πήγε ο Γιάννης να αγοράσει παγωτό; »), μας ενδιαφέρει διότι μέσω αυτής διαφαίνεται εάν ο συμμετέχοντας έχει αποκτήσει την ικανότητα κατανόησης ψευδών πεποιθήσεων. Για την σωστή απάντηση ο συμμετέχοντας παίρνει ένα βαθμό και για την λανθασμένη κανένα. Έπειτα, ακολουθεί η ερώτηση δικαιολόγησης (Γιατί;). Οι απαντήσεις στην ερώτηση δικαιολόγησης μας ενδιαφέρουν για να διαπιστώσουμε εάν το άτομο μπορεί να αποδώσει στους άλλους πεποιθήσεις Α ή Β τάξης. Οι απαντήσεις στην ερώτηση αυτή κωδικοποιούνται με βάση το σύστημα του Baron - Cohens (1989). Η βαθμολόγηση γίνεται σε τρεις κατηγορίες: απόδοση πεποιθήσεων Β, Α και μηδέν τάξης, ανάλογα με το τι ανέφερε ο συμμετέχοντας κατά την αιτιολόγηση.

Στην συνέχεια παρατίθενται μερικά παραδείγματα απαντήσεων δεύτερης τάξης, οι οποίες κάνουν αναφορά στις νοητικές καταστάσεις και των δυο ηρώων:

- Η Μαίρη δεν ξέρει ότι ο Γιάννης ξέρει πού είναι το φορτηγό με τα παγωτά.
- Αυτή νομίζει ότι αυτός δεν ξέρει ότι ο παγωτατζής μετακίνησε το φορτηγάκι του στο σχολείο.
- Αυτή δεν ξέρει ότι ο Γιάννης ξέρει ότι ο παγωτατζής πήγε στο σχολείο. κ.ά.

Αν ο συμμετέχοντας απαντήσει κάτι από τα παραπάνω παίρνει 2 βαθμούς και διαφαίνεται ότι είναι σε θέση να αποδίδει ψευδής πεποιθήσεις Β' τάξης.

Αν ο συμμετέχοντας απαντήσει κάνοντας αναφορά είτε στις νοητικές καταστάσεις της Μαίρης είτε στις νοητικές καταστάσεις του Γιάννη, παίρνει ένα βαθμό και διαπιστώνεται ότι είναι ικανός να αποδίδει ψευδής πεποίθηση πρώτης τάξης.

2.2.5.3 Έργο: Εντύπωσης- «Φαίνεσθαι»- Πραγματικότητας έργο (real - apparent-emotion)

Το τρίτο πειραματικό έργο πρόκειται για ένα έργο φαινομενικού – πραγματικού συναισθήματος (real-apparent-emotion). Αυτό το έργο χρησιμοποιήθηκε από τους Harris, Donnelly, Guz και Pitt- Watson (1986) προκειμένου να διαπιστωθεί η ικανότητα των παιδιών να διακρίνουν τα φαινομενικά από τα πραγματικά συναισθήματα. Τα υλικά που απαιτούνται είναι 3 κάρτες: μια με ένα χαρούμενο, μια με ένα λυπημένο και μια κάρτα με ένα ουδέτερο πρόσωπο ή ένα χαρτί και με τα τρία πρόσωπα.

Στο συμμετέχοντα παρουσιάζεται μια ιστορία, στην οποία ένα μεγαλύτερο παιδί (ίδιου φύλου με τον συμμετέχοντα) καταβρέχει ένα μικρότερο μπροστά στους φίλους τους. Το παιδί προκειμένου να μην δείξει το πραγματικό του συναίσθημα, διότι φοβάται μήπως οι φίλοι του τον κοροϊδέσουν εμφανίζει στο πρόσωπο του ένα άλλο συναίσθημα. Αφού τελειώσει η εξιστόρηση της ιστορίας το παιδί διερωτάται κάποιες ερωτήσεις μνήμης.Οι απαντήσεις του παιδιού καταγράφονται και έπειτα εμφανίζονται στο τραπέζι τις 3 κάρτες με τα τρία πρόσωπα, το χαρούμενο, το λυπημένο και το ουδέτερο και ζητάτε από το παιδί να υποδείξει ένα από τα τρία πρόσωπα, ως απάντηση σε συγκεκριμένες ερωτήσεις. Οι απαντήσεις του παιδιού καταγράφονται εκ νέου. Κατά την αξιολόγηση του συμμετέχοντα, οι ερωτήσεις που μας ενδιαφέρει να απαντηθούν σωστά, είναι η ερώτηση « Πώς ο Γιώργος/ η Αγγελική προσπάθησε να φανεί, να δείξει στο πρόσωπό του όταν όλοι γέλασαν μαζί του; Φαινόταν χαρούμενος/η, λυπημένος/η ή οκ (ουδέτερος);». Για να θεωρηθούν σωστές οι απαντήσεις του παιδιού και να πάρει ένα βαθμό, θα πρέπει ο συμμετέχοντας να έχει απαντήσει αρνητικότερα όσο αναφορά το τι αισθάνθηκε σε σχέση με το τι φανέρωσε στο πρόσωπό του ο ήρωας της ιστορίας. Ειδιάλλως ο συμμετέχοντας παίρνει μηδέν βαθμούς.

2.2.6 Συνολική Βαθμολόγηση

Η βαθμολόγηση στα τρία έργα ΘτΝ παρουσιάζεται και στον παρακάτω πίνακα:

Πίνακας 1. Βαθμολογία ανά έργο ΘτΝ

1 ^ο Πειραματικό Έργο	2 ^ο Πειραματικό Έργο	3 ^ο Πειραματικό Έργο
Σωστό= 1 (Σοκολατάκια/ Σοκολάτα)	Σωστό= 1 (Στο πάρκο)	Σωστό=1 Ψευδή πεποίθηση Α' τάξης
		Σωστό=2 Ψευδή πεποίθηση Β' τάξης
Λάθος= 0 (Μαρκαδόρους/οτιδήποτε άλλο)	Λάθος= 0 (Εκκλησία/ οτιδήποτε άλλο)	Λάθος= 0 (Οτιδήποτε άλλο)
		Λάθος= 0 (Οτιδήποτε άλλο)

Οι επιδόσεις των παιδιών, στα τρία προαναφερθέντα έργα αναλύονται εκτενώς, αθροίζονται και στην συνέχεια διαμορφώνεται ένα συνολικό σκορ-βαθμολογία. Το συνολικό σκορ για τις επιδόσεις στα έργα αυτά κυμαίνεται από 0 έως 5.

2.3 Διαδικασία

Η διαδικασία της έρευνας χωρίστηκε σε δυο φάσεις. Πρώτα, οι γονείς (μητέρες) έλαβαν ένα ενημερωτικό mail για την παρούσα έρευνα. Στην συνέχεια, έχοντας διασφαλιστεί η συναίνεση τους, οι ίδιοι αρχικά συμπλήρωσαν κάποια δημογραφικά στοιχεία και ένα ερωτηματολόγιο αυτοαναφοράς (The Self-Report Altruism Scale) που αφορούσε τις ενδείξεις αλτρουιστικών συμπεριφορών των ίδιων. Μετέπειτα συμπλήρωσαν τρία ετεροαναφορικά ερωτηματολόγια (αναφέρονται στην παραπάνω ενότητα), τα οποία αφορούσαν την μέτρηση

των ικανοτήτων της ΘτΝ των παιδιών, της ικανότητας συγχώρησης τους και του αλτρουισμού των παιδιών. Και τα τέσσερα ερωτηματολόγια συμπληρώθηκαν ηλεκτρονικά.

Αφού συλλέχθηκαν αυτά τα δεδομένα και μετά από έγκριση από την διευθύντρια του σχολείου διεξαχθεί η παρούσα έρευνα. Η όλη διαδικασία έλαβε χώρα σε έναν ήσυχο χώρο, μια τάξη και διήρκησε συνολικά 25' λεπτά. Για το κάθε πείραμα χορηγήθηκαν στα παιδιά τα απαραίτητα υλικά. Πιο συγκεκριμένα, για το πρώτο πείραμα δόθηκε στα παιδιά ένα κουτί σοκολατάκια, για το δεύτερο χρησιμοποιήθηκε μια ιστορία και κάποιες εικόνες και για το τρίτο ένα χαρτί με τρία πρόσωπα. Για την διευκόλυνση της όλης διαδικασίας δημιουργήθηκαν ατομικά φυλλάδια εργασίας. Στα φυλλάδια αυτά καταγράφονταν οι απαντήσεις των συμμετεχόντων.

Εξαιτίας της πανδημίας του Covid και δεδομένου των συνθηκών (κλείσιμο σχολείων) ένα μέρος των συμμετεχόντων από την περιοχή της Αμφιλοχίας, υλοποίησαν τα έργα της ΘτΝ σε έναν ήσυχο χώρο στο σπίτι τους. Αναλυτικότερα, έχοντας ήδη οι γονείς συμπληρώσει τα ερωτηματολόγια ηλεκτρονικά και έχοντας την συναίνεση τους, η ερευνήτρια πήγε στο χώρο τους και χορήγησε τα τρία έργα ΘτΝ σε ένα ήσυχο δωμάτιο. Στο δωμάτιο υπήρχε μόνο η ερευνήτρια και το παιδί. Ακολουθήθηκε ακριβώς η ίδια διαδικασία, όπως αναφέρθηκε και παραπάνω.

3. ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ

Στην ακόλουθη ενότητα παρουσιάζεται η περιγραφική στατιστική και τα αποτελέσματα των αναλύσεων που εξετάζουν την επίδραση δυο ανεξάρτητων μεταβλητών του φύλου και της ηλικίας στον αλτρουισμό, στην ΘτΝ και στην ικανότητα συγχώρεσης. Επιπλέον, παρουσιάζεται η συσχέτιση μεταξύ των μεταβλητών της έρευνας.

3.1 Περιγραφική στατιστική

Στον Πίνακα 2 που ακολουθεί παρουσιάζονται οι μέσοι όροι, οι τυπικές αποκλίσεις και το εύρος των μεταβλητών της έρευνας.

Πίνακας 2. Μέσοι όροι, αποκλίσεις και εύρος των μεταβλητών της έρευνας για κάθε ηλικιακή ομάδα ξεχωριστά

	<i>N</i>	<i>M</i>	<i>SD</i>	<i>Min</i>	<i>Max</i>
ΗΛΙΚΙΑ (μήνες)	120	71.66	16.32	42	98
ΙΚΑΝΟΤΗΤΑ ΣΥΓΧΩΡΗΣΗΣ	120	24.50	3.49	10.00	32.00
ΘτΝ	120	56.35	8.92	36.00	73.00
ΑΛΤΡΟΥΙΣΜΟΣ ΓΟΝΕΩΝ	120	51.20	7.93	23.00	73.00
ΑΛΤΡΟΥΙΣΜΟΣ ΠΑΙΔΙΩΝ	120	14.06	2.10	7.00	16.00

Αναλυτικότερα, στον Πίνακα 2 εκτός από τον αριθμητικό μέσο και την τυπική απόκλιση για τις υπό μελέτη μεταβλητές, μας δίνονται χρήσιμες πληροφορίες για το σύνολο των ερωτηθέντων ατόμων που συμμετείχαν στην έρευνα, την μικρότερη και την μεγαλύτερη τιμή. Συγκεκριμένα, για την μεταβλητή της ηλικίας παρατηρείται ότι είχε την μεγαλύτερη μέση τιμή (71,66), καθώς και την μεγαλύτερη τυπική απόκλιση (16,32) από τις υπόλοιπες μεταβλητές.

3.2 Επίδραση της ηλικίας στον αλτρουισμό των παιδιών

Για να διαπιστωθούν οι συσχετίσεις των μεταβλητών μεταξύ τους αλλά και με την ηλικία, ως μεταβλητή ελέγχου προβήκαμε στους απαραίτητους ελέγχους. Τα πορίσματα των κριτηρίων φαίνονται στους παρακάτω πίνακες:

Πίνακας 3. Συσχετίσεις μεταξύ των μεταβλητών

		ΗΛΙΚΙΑ (Μήνες)	ΑΛΤΡΟΥΙΣΜΟΣ ΓΟΝΕΩΝ	ΑΛΤΡΟΥΙΣΜΟΣ ΠΑΙΔΙΩΝ	ΙΚΑΝΟΤΗΤΑ ΣΥΓΧΩΡΗΣΗΣ	ΘΤΝ
ΗΛΙΚΙΑ (Μήνες)	P	1	,16	,26**	,00	,41**
ΑΛΤΡΟΥΙΣΜΟΣ ΓΟΝΕΩΝ	P	,16	1	,07	,04	-,09
ΑΛΤΡΟΥΙΣΜΟΣ ΠΑΙΔΙΩΝ	P	,26**	,07	1	,01	,19*
ΘΤΝ	P	,41**	-,09	,19*	,01	1
ΙΚΑΝΟΤΗΤΑ ΣΥΓΧΩΡΗΣΗΣ	P	,00	,04	,01	1	,01

** . Η συσχέτιση είναι σημαντική στο 0.01.

* . Η συσχέτιση είναι σημαντική στο 0.05

Πίνακας 4.Συσχετίσεις μεταξύ των μεταβλητών με μεταβλητή ελέγχου την ηλικία

			ΑΛΤΡΟΥΙΣΜΟΣ ΓΟΝΕΩΝ	ΑΛΤΡΟΥΙΣΜΟΣ ΠΑΙΔΙΩΝ	ΙΚΑΝΟΤΗΤΑ ΣΥΓΧΩΡΗΣΗΣ	ΘτN
ΗΛΙΚΙΑ (Μήνες)	ΑΛΤΡΟΥΙΣΜΟΣ ΓΟΝΕΩΝ	r	1,00	,028	,04	-,18
	ΑΛΤΡΟΥΙΣΜΟΣ ΠΑΙΔΙΩΝ	r	,02	1,00	,01	,09
	ΙΚΑΝΟΤΗΤΑ ΣΥΓΧΩΡΗΣΗΣ	r	,04	,01	1,00	,01
	ΘτN	r	-,18	,09	,01	1,00

Από τον Πίνακα 3 διαπιστώνεται ότι στατιστικά σημαντικά αποτελέσματα έχουμε στη σχέση μεταξύ του συνολικού αλτρουισμού των παιδιών αναφορικά με την ηλικία. Αναλυτικότερα, αναφορικά με την σχέση του συνολικού αλτρουισμού των παιδιών με την ηλικία που έφεραν, ο συντελεστής Συσχέτισης του Pearson είναι ίσος με $F(117, N=120) = 0,26^{**}$, $p = 0,004$. Η τιμή αυτή μας δείχνει μια ήπια θετική συσχέτιση, η οποία φαίνεται να είναι στατιστικά σημαντική. Διαπιστώνεται λοιπόν ότι η ηλικία επιδρά θετικά στον αλτρουισμό που παρουσιάζουν τα παιδιά. Συνεπώς, όσο μεγαλύτερη ηλικία έχουν οι συμμετέχοντες τόσο περισσότερες ενδείξεις αλτρουιστικών συμπεριφορών υποδεικνύουν.

3.3 Επίδραση της ηλικίας στη ΘτN

Επιπρόσθετα, από τον Πίνακα 3 διαπιστώθηκε ότι ο συντελεστής συσχέτισης της Θεωρίας του Νου σε σχέση με την ηλικία, ισούται με $F(117, N=120) = 0,42^{**}$, $p = 0,00$, γεγονός που επαληθεύει ότι έχουμε υψηλή θετική συσχέτιση μεταξύ δύο μεταβλητών. Φαίνεται λοιπόν πως όσο αυξάνεται η ηλικία των παιδιών τόσο υψηλότερα σκορ θα έχουν αναφορικά με την Θεωρία του Νου. Οι υπόλοιπες σχέσεις φαίνεται να μην είναι στατιστικά σημαντικές.

Στο σημείο αυτό θα πρέπει να αναφερθεί ότι δεν διαπιστώθηκε στατιστικά σημαντική διαφορά στις επιδόσεις των αγοριών και των κοριτσιών αναφορικά με τις εκδηλώσεις αλτρουισμού, ούτε στα έργα θεωρίας του Νου.

3.4 Επίδραση του αλτρουισμού της μητέρας στον αλτρουισμό των παιδιών

Από τον Πίνακα 3 διαπιστώθηκε ότι υπάρχει ήπια θετική επίδραση μεταξύ του αλτρουισμού των γονέων και του αλτρουισμού των παιδιών με τιμή $p = ,45 > 0,05$. Ωστόσο, το εύρημα αυτό δεν είναι στατιστικά σημαντικό.

4. ΣΥΖΗΤΗΣΗ

Με βάση την σχετική βιβλιογραφία διατυπώθηκαν οι ακόλουθες υποθέσεις και αναμενόταν:

- θα υπάρξει στατιστικά σημαντική σχέση μεταξύ των εκδηλώσεων αλτρουισμού της μητέρας και του αλτρουισμού των παιδιών (Υπόθεση 1).
- θα υπάρξει στατιστικά σημαντική σχέση μεταξύ της ΘτΝ των παιδιών και του αλτρουισμού αυτών (Υπόθεση 2).
- θα υπάρξει στατιστικά σημαντική θετική επίδραση της ηλικίας στον αλτρουισμό των παιδιών (Υπόθεση 3).
- θα υπάρξει στατιστικά σημαντική επίδραση της ηλικίας στις επιδόσεις των παιδιών στα έργα ΘτΝ (Υπόθεση 4).
- θα υπάρξει στατιστικά σημαντική επίδραση της ηλικίας στην ικανότητα συγχώρεσης (Υπόθεση 5).
- δεν θα υπάρξει στατιστικά σημαντική διαφορά στις επιδόσεις στα έργα ΘτΝ αλλά και στην ικανότητα συγχώρεσης, ανάμεσα στα κορίτσια και στα αγόρια. (Υπόθεση 6)

4.1 Συσχέτιση μεταξύ του αλτρουισμού της μητέρας και του παιδιού

Όσον αναφορά την τρίτη υπόθεση διαπιστώθηκε ότι ο αλτρουισμός της μητέρας επηρεάζει ήπια τις εκδηλώσεις αλτρουισμού των παιδιών. Ωστόσο, το εύρημα δεν ήταν στατιστικά σημαντικό.

Το εύρημα αυτό έρχεται σε συμφωνία με αντίστοιχα του Carlo (2013). Αναλυτικότερα, από έρευνες έχει διαπιστωθεί ότι γενικά η γονεϊκή ενθάρρυνση σχετίζεται θετικά με τις εκδηλώσεις προκοινωνικής συμπεριφοράς. Τα πορίσματα των ερευνών έδειξαν ακόμη ότι το στυλ μητρικής ανατροφής συσχετίζεται θετικότερα με τις εκδηλώσεις της προκοινωνικής συμπεριφοράς από ότι το πατρικό στυλ (Carlo, 2013). Το εύρημα αυτό μπορεί να αποτελέσει εφιαλτήριο, προκειμένου να διερευνηθεί σε βάθος η συσχέτιση αυτή.

4.2 Συσχέτιση μεταξύ της ΘτΝ και του αλτρουισμού

Σύμφωνα με έρευνες υπάρχει θετική συσχέτιση μεταξύ της ικανότητας αυτής και της Θεωρίας του Νου (Moore & Margillivray, 2004. Takagishietal, 2010. Woinrub & Brehls 2006, όπ. αναφ. στο Smetanaetal, 2012.Wu&Su, 2014, όπ. αναφ. Luietal. 2016). Μεταγενέστερες έρευνες επιβεβαιώνουν τη θετική συσχέτιση μεταξύ της ΘτΝ και της προκοινωνικής συμπεριφοράς και στις δυο ομάδες με ελάχιστα ισχυρότερη συσχέτιση στα παιδιά μεγαλύτερης ηλικίας (Imuta et. al., 2016). Στην παρούσα έρευνα δεν διαπιστώθηκε η συσχέτιση μεταξύ των δυο αυτών μεταβλητών.

4.3 Επίδραση της ηλικίας στον αλτρουισμό των παιδιών

Θετική επίδραση διαπιστώθηκε και στις εκδηλώσεις του αλτρουισμού με την ηλικία. Από την ανάλυση προέκυψε ότι τα μεγαλύτερα σε ηλικία παιδιά έχουν περισσότερες εκδηλώσεις αλτρουιστικών συμπεριφορών από ότι τα μικρότερα.

Αναφορικά με τις προκοινωνικές συμπεριφορές, στην επιστημονική κοινότητα υπάρχει διαφωνία αναφορικά με την επίδραση της ηλικίας. Οι Eisenberg, Fabes (1998), αναφέρει ότι όσο αυξάνεται η ηλικία τόσο αυξάνονται και οι εκδηλώσεις προκοινωνικής συμπεριφοράς. Στον αντίποδα βρίσκεται η έρευνα της Nagin (2005), η οποία αναφέρει μια σχετική σταθερότητα στις εκδηλώσεις προκοινωνικής συμπεριφοράς από τα νήπια έως τα 11 έτη.

Στη μελέτη του Benenson (2007), η οποία πραγματοποιήθηκε σε παιδιά ηλικίας 4, 6 και 9 ετών στο Ηνωμένο Βασίλειο, όπου μελετήθηκε η αλτρουιστική συμπεριφορά μέσα από τις κοινωνικό-οικονομικές καταστάσεις των οικογενειών. Μέσα από αυτήν την έρευνα προέκυψε ότι τα παιδιά μεγαλύτερης ηλικίας έχουν πιο έντονες αλτρουιστικές συμπεριφορές. Οι Evans, Athenstaedt και Krueger (2013), επιβεβαιώνουν και αυτοί με τη σειρά τους ότι τα παιδιά μεγαλώνοντας ενισχύουν τις αλτρουιστικές τους εκδηλώσεις.

4.4 Επίδραση της ηλικίας στην ΘτΝ

Σύμφωνα με την δεύτερη υπόθεση αναμένεται ότι όσο μεγαλύτερα είναι τα παιδιά τόσο καλύτερα θα τα πηγαίνουν στα έργα ΘτΝ. Η συσχέτιση των μεταβλητών, στην οποία

προβήκαμε επαληθεύει ότι έχουμε πολύ υψηλή θετική συσχέτιση μεταξύ της ηλικίας και των συνολικών επιδόσεων των παιδιών. Πιο συγκεκριμένα, στατιστικά σημαντική διαφορά παρατηρήθηκε στις βαθμολογίες των παιδιών 42-55 μηνών σε σύγκριση με όλες τις άλλες ηλικιακές ομάδες όσον αφορά την συνολική τους βαθμολογία σε όλα τα έργα ΘτΝ. Τα παιδιά αυτής της ηλικίας φαίνεται να τα πήγαν στατιστικά χειρότερα από τα μεγαλύτερα παιδιά όσον αφορά την συνολική τους επίδοση σε όλα τα έργα της ΘτΝ. Επομένως, μπορούμε να υποστηρίξουμε με ασφάλεια ότι όσο μικρότερη ηλικία είχαν τα παιδιά τόσο χειρότερη θα ήταν η επίδοσή τους στα έργα ΘτΝ.

Τα ευρήματα αυτά έρχονται σε συμφωνία με τα πορίσματα προηγούμενων ερευνών (Imuta et al.2016. Peterson, Wellman & Slaughter, 2012). Όπως υποστηρίζουν και οι έρευνες η ηλικία επηρεάζει τη ΘτΝ κατά την ηλικιακή περίοδο 2-12 ετών (Peterson, Wellman & Slaughter, 2012) και κυρίως στις ηλικίες 2-5 ετών (Imuta et al.2016).

4.5 Επίδραση της ηλικίας στην ικανότητα συγχώρεσης

Στην παρούσα έρευνα διαπιστώθηκε η ύπαρξη θετικής συσχέτισης – αλληλεξάρτησης μεταξύ της ικανότητας των παιδιών να συγχωρούν και της ηλικίας. Δηλαδή διαπιστώθηκε ότι η μια μεταβλητή επιδρά θετικά στην άλλη, που σημαίνει ότι όσο αυξάνεται η ηλικία του παιδιού τόσο μεγαλύτερη είναι η ικανότητα του να συγχωρεί.

Το εύρημα αυτό έρχεται να συμφωνήσει με τα αποτελέσματα των προηγούμενων ερευνών, τα οποία υποστηρίζουν ότι όσο οι γνωστικές και κοινωνικό - συναισθηματικές ικανότητες των παιδιών ωριμάζουν, τα παιδιά είναι πιο ικανά να μετέχουν σε πιο απαιτητικές και εξελιγμένες εκδηλώσεις (Eisenberg, 2006). Υπάρχουν διαφορές στις εκδηλώσεις ανάμεσα στη βρεφική και παιδική ηλικία, ανάμεσα στην παιδική και την εφηβική και κατά την διάρκεια της εφηβείας (Eisenberg, 2006).

4.6 Επίδραση του φύλου στον αλτρουισμό, στην ικανότητα συγχώρεσης και στις εκδηλώσεις της ΘτΝ

Στο σημείο αυτό θα πρέπει να αναφέρουμε ότι δεν υπήρξε καμία επίδραση του φύλου στον αλτρουισμό, στην ικανότητα συγχώρεσης και στις εκδηλώσεις της ΘτΝ των παιδιών κάτι το οποίο δεν συμφωνεί με τα προηγούμενα ευρήματα ερευνών.

Αναλυτικότερα, έχει διαπιστωθεί ότι τα κορίτσια θα προφέρουν με μεγαλύτερη ευκολία αγαθά σε συνομηλικούς από ότι τα αγόρια (Gummerum et. al. 2010). Η παραπάνω άποψη ενισχύεται και από τους Evans, Athenstaedt και Krueger (2013), οι οποίοι υποστηρίζουν ότι τα κορίτσια υποδεικνύουν σε μεγαλύτερο βαθμό αλτρουιστικές πράξεις, δεδομένου ότι οι γυναίκες είναι λιγότερο ανταγωνιστικές από τους άντρες (Gneezy & Rustichini, 2004).

Και από άλλες έρευνες έχει διαπιστωθεί ότι τα κορίτσια έχουν μια τάση να εκδηλώνουν περισσότερες αλτρουιστικές συμπεριφορές από ότι τα αγόρια (Eisenberg & Fabes, 1998). Επιπλέον, τα κορίτσια έχουν καλύτερες επιδόσεις στα έργα ΘτΝ αν και το πλεονέκτημα αυτό είναι πολύ μικρό (Charman, Ruffman & Clements, 2002).

Οι Sandage και Williamson (2007) υποστηρίζουν ότι τα κορίτσια έχουν την ικανότητα να συγχωρούν πιο εύκολα από ότι τα αγόρια.

Αναφορικά με την επίδραση του φύλου στα επιδόσεις στα έργα ΘτΝ, στην παρούσα έρευνα διαπιστώθηκε ότι δεν υπάρχει στατιστικά σημαντική διαφορά ανάμεσα στις επιδόσεις στα αγόρια και τα κορίτσια στα έργα ΘτΝ.

Το εύρημα αυτό αντικρούει την έρευνα των Charman, Ruffman και Clements, (2002) τα κορίτσια έχουν καλύτερες επιδόσεις στα έργα ΘτΝ αν και το πλεονέκτημα αυτό είναι πολύ μικρό. Το πλεονέκτημα αυτό σύμφωνα με τους θεωρητικούς οφείλεται στο ότι τα κορίτσια ωθούνται με διάφορους τρόπους μέσω της οικογένειας, των συνομηλικών, των δασκάλων, αλλά και διαμέσου διαφόρων προτύπων να εκδηλώσουν περισσότερες συμπεριφορές αλληλεγγύης από ότι τα αγόρια (Brody, 1999. Gilligron, 1982, όπ. ανάφ. στο Carlo, 2013 & Eisenberg, 2006).

4.7 Περιορισμοί έρευνας

Ο πρώτος και κυριότερος περιορισμός της παρούσας έρευνας είναι ότι οι τέσσερις κλίμακες της εργασίας που χορηγήθηκαν στους γονείς για την αξιολόγηση του αλτρουισμού των ίδιων αλλά και των παιδιών, για την αξιολόγηση της ικανότητας συγχώρεσης των παιδιών αλλά και για την αξιολόγηση των εκδηλώσεων της ΘτΝ, δεν έχουν σταθμιστεί στον ελληνικό πληθυσμό. Η απόδοση των κλιμάκων από τα αγγλικά στα ελληνικά πραγματοποιήθηκε από την ερευνήτρια, χωρίς όμως να έχει γίνει πλήρης έλεγχος των ψυχομετρικών τους ιδιοτήτων. Για τον λόγο αυτό συνετό θα ήταν οι κλίμακες αυτές να σταθμιστούν και στον ελληνικό πληθυσμό προκειμένου να συμβάλλουν στην διερεύνηση των σχέσεων μεταξύ του αλτρουισμού, της ΘτΝ και της ικανότητας συγχώρεσης. Ιδιαίτερα η κλίμακα για την αξιολόγηση των επιδόσεων των παιδιών στη ΘτΝ θα διαφωτίσει και θα ενισχύσει περαιτέρω την υπό μελέτη θεματική.

Επίσης, στο σημείο αυτό να αναφερθεί ότι το ερωτηματολόγιο για την αξιολόγηση των εκδηλώσεων της ΘτΝ (Children's Social Understanding Scale) και το εργαλείο που αξιολογεί την ικανότητα συγχώρεσης (Heartland Forgiveness Scale subscale (items 7–12) είναι αυτοαναφορικά ερωτηματολόγια αλλά για τους σκοπούς της έρευνας τα ερωτηματολόγια συμπληρώθηκαν από τους γονείς (ετεροαναφορικά). Το φαινόμενο αυτό έχει πραγματοποιηθεί και στην ευρύτερη επιστημονική κοινότητα.

Ένας ακόμη περιορισμός της έρευνας ήταν ότι η διαδικασία δεν έγινε με ομοιόμορφο τρόπο εξαιτίας της πανδημίας του Covid. Επιπλέον, εξαιτίας της πανδημίας ο αριθμός των συμμετεχόντων ήταν μικρός. Ένα μεγαλύτερο δείγμα θα μπορούσε να επιφέρει περισσότερο φως στην υπο μελέτη θεματική.

Τέλος, μέσα από την παρούσα έρευνα διαπιστώθηκε ότι η ηλικία των παιδιών επιδρούσε στις επιδόσεις τους στα έργα ΘτΝ. Συνεπώς, μελλοντικά συνετό θα ήταν να διερευνηθεί σε βάθος ο ρόλος της ηλικίας στη ΘτΝ. Επίσης, θα είχε ενδιαφέρον η ενασχόληση της σχέσης της ΘτΝ με τον αλτρουισμό, δεδομένου ότι στην παρούσα έρευνα δε διαπιστώθηκε κάποια σχέση, αντίθετα με τα πορίσματα των ερευνών.

Βιβλιογραφία

- Abu-Akel, A., & Shamay-Tsoory, S. (2011). Neuroanatomical and neurochemical bases of theory of mind. *Neuropsychologia*, 49(11), 2971-2984.
- Arefi, M. (2010). Present of a casual model for social function based on theory of mind with mediating of Machiavellian beliefs and hot empathy. *Social and Behavioral Sciences*, 5, 694–697.
- Bandura, A. (1977). *Social learning theory*. Englewood Cliffs. NJ: Prentice- Hall.
- Barragan, R. C., & Dweck, C. S. (2014). Rethinking natural altruism: Simple reciprocal interactions trigger children’s benevolence. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 111(48), 17071-17074.
- Batson, C. D., & Powell, A. A. (2003). *Altruism and prosocial behavior*. In T. Millon & M. J. Lerner (Eds.), *Handbook of psychology: Personality and social psychology*, 5, (463–484).
- Becker, G. S. (1976). *The Economic Approach to Human Behavior*. University of Chicago.
- Becker, G. S., & Michael, R. T. (1973). On the New Theory of Consumer Behavior. *The Swedish Journal of Economics*, 75, 378-396.
- Benenson, J. Pascoe, J., & Radmore, N. (2007). Children’s altruistic behavior on the dictator game. *Evolution and Human Behavior*, 28, 168 – 175.
- Bierhoff, H. W. (2002). *Prosocial behaviour*. Psychology Press.
- Byrne, R. W. (1991). *Natural theories of mind: Evolution, development and simulation of everyday mindreading*. A. Whiten (Ed.). Oxford, UK: B. Blackwell.
- Bugay A, Demir A, Delevi R. Assessment of Reliability and Validity of the Turkish Version of Heartland Forgiveness Scale. *Psychological Reports*, 111(2), 575-584. doi:[10.2466/08.21.PR0.111.5.575-584](https://doi.org/10.2466/08.21.PR0.111.5.575-584)
- Campbell, R. (2006). Altruism in Auguste Comte and Ayn Rand. *The journal of Ayn Rand studies*, 7 (2), 357 – 369.

- Carlo, G., & Randall, B. A., (2002). The Development of a Measure of Prosocial Behaviors for Late Adolescents. *Journal of Youth and Adolescence*, 31(1), 31-44.
- Carlo, G., & Randall, B. A., (2011). The Development of prosocial behavior. *Journal of Youth and Adolescence*, 31(1), 31-44.
- Carlo, G., Mestre, M. V., Samper, P., Tur, A., & Armenta, B. E. (2011). The longitudinal relations among dimensions of parenting styles, sympathy, prosocial moral reasoning, and prosocial behaviors. *International Journal of Behavioral Development*, 35(2), 116-124.
- Carlo, G. (2013). *The development and Correlates of Moral Development*. Routledge.
- Charman, T. Ruffman, T., & Clements, W. (2002). Is there a gender difference in false belief development? *Social Development*, 11, 1-10.
- Cole, M., & Cole, S. (2001). *Η ανάπτυξη των παιδιών*. Τόμος Β'. (Μτφρ. Σόλμαν, Μ.), (επιμ. Μπαμπλέκου, Ζ.), Αθήνα, Τυπωθήτω- Γιώργος Δαρδανός.
- Cole, M. & Cole, S (2011). *Η ανάπτυξη των παιδιών. Η αρχή της ζωής: εγκυμοσύνη, τοκετός, βρεφική ηλικία. Γνωστική και ψυχοκοινωνική ανάπτυξη κατά την νηπιακή και μέση παιδική ηλικία* (μτφ Μ. Σόλμαν). Αθήνα : τυπωθήτω -Γιώργος Δάρδανος.
- Craig, G., & Baucum, D. (2007). *Η ανάπτυξη του ανθρώπου*. Τόμος Α'. (Μτφρ. Ιωαννίδου, Α.), (επιμ. Βόρρια, Π.), Αθήνα, Παπαζήση.
- Darwin, C. (1871). *The Descent of Man and Selection in Relation to Sex*. London: Murray.
- Δερβίση, Σ. (1988). *Ψυχολογία και οδηγητική της προσωπικότητας του αναπτυσσόμενου ανθρώπου*. Έκδοση του συγγραφέα, Αθήνα.
- Δημητρίου, Λ. (2012). *Τα έξι πρώτα χρόνια της ζωής*. Αθήνα, Πεδίο.
- Dixon, T. M. (2008, May). *The invention of altruism: Making moral meanings in Victorian Britain*. London: British Academy.
- Evans, A. M., Athenstaedt, U., & Krueger, J. I. (2013). The development of trust and altruism during childhood. *Journal of Economic Psychology*, 36, 82–95.

- Eisenberg, N., & Fabes, R. A. (1998). *Prosocial development*. In W. Damon & N. Eisenberg (Eds), *Handbook of child psychology (3). Social, emotional, and personality development (701-778)*. New York Wiley.
- Eisenberg, N. & Fabes, R.A., & Spinrad, T.L. (2006). *Prosocial development*. *Handbook of Child Psychology. Vol 3. Social emotional and personality development (6th ed pp. 646-718)*. New York: John Wiley.
- Eisenberg, N. (2014). *Altruistic emotion, cognition, and behavior (PLE: Emotion)*. Psychology Press.
- Engelhard, E., S., Klein, P., S., & Yablon, Y., B. (2013). Quality of care at home and in daycare and social behavior in early childhood. *Early Child Development and Care, 184 (7)*, 1063-1074.
- Fehr, E., & Fischbacher, U. (2004). Social norms and human cooperation. *Trends in Cognitive Sciences, 8 (4)*, 215- 232.
- Flavell, J. H., Miller, P. H., & Miller, S. A. (1993). *Cognitive Development*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall.
- Fletcher, H. & Doebeli, F. (2009). A simple and general explanation for the evolution of altruism. *Proceedings of the Royal Society, 276*, 13 – 19.
- Freijo, E., B., A., Artetxe, F., O., Fernandez, A., M., Ayala, J., L., M., & Perez, N., G. (2013). Extadi-Gangoiti scale: a proposal to evaluate the family contexts of two-year old children. *Early Child Development and Care, 184 (6)*, 933-948.
- Gerson, S., A., Bekkering, H., & Hunnius, S. (2016). Infancy. Do You Do as I Do?: Young Toddlers Prefer and Copy Toy Choices of Similarly Acting Others. *The official journal of the international congress of infant studies*, 1-18.
- Gopnik, A. (1993). How we know our own minds: The illusion of first-person knowledge of intentionality. *Behavioral and Brain Sciences, 16*, 1-14.
- Gopnik, A., & Wellman, H. M. (1994). 10 the theory theory. *Mapping the mind: Domain specificity in cognition and culture*, 257.

- Gummerum, M., Takezawa, M., & Keller, M. (2009). The Influence of Social Category and Reciprocity on Adults' and Children's Altruistic Behavior. *Evolutionary Psychology*, 234-242.
- Hamilton, W. D. (1964). The genetical evolution of social behavior. *Journal of Theoretical Biology*, 7(1), 1- 16.
- Harbough, W.T., Krause, K. (2000). Children's altruism in public good and dictator experiment. *Economic Inquiry* 38(1), 95-109.
- Hardy, S. A., & Carlo, G. (2005). Religiosity and prosocial behaviours in adolescence: The mediating role of prosocial values. *Journal of Moral Education*, 34(2), 231-249.
- Henrich, J., Boyd, R., Bowles, S., Camerer, C., Fehr, E., & Gintis, H., McElreath, R., Alvard, M., Barr, A., Ensminger, J., Henrich, N. S., Gil-White, F., Gurven, M., Marlowe, F. W., Patton, J. Q., & Tracer, D. (Eds.). (2005). *Foundations of human sociality*. Oxford University Press.
- Hoffman, M. L. (1975). «Altruistic Behavior and the Parent-child Relationship». *Journal of Personality and Social Psychology*, 31, 937-943.
- Hoffman, M. L. (2000). Is altruism part of human nature? *Journal of Personality and Social Psychology*, 40(1), 121 – 137.
- Jackson, D., N. (1974). *Personality Research Form Manual*, Revised edn. Research Psychologists Press, Port Huron, Michigan.
- Johnson, C. N., & Wellman, H. M. (1982). Children's developing conceptions of the mind and brain. *Child development*, 222-234.
- Κακαβούλη, Α. (1994). *Ηθική ανάπτυξη και αγωγή*. Τόμος Β'. Έκδοση του συγγραφέα, Αθήνα.
- Κακαβούλη, Α. (1999). *Παιδικός αλtruισμός*. Έκδοση του συγγραφέα, Αθήνα.
- Καλαντζή - Αζίζι, Α. (1999, ε' έκδοση). *Εφαρμοσμένη Κλινική Ψυχολογία στο χώρο του σχολείου*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Κουρμούση, Ν., & Κούτρας, Β. (2011). *Βήματα για τη ζωή*. Αθήνα: Παπαζήσης.
- Κοκκινάκη, Φ. (2006). *Κοινωνική Ψυχολογία. Εισαγωγή στη μελέτη της κοινωνικής συμπεριφοράς*. Αθήνα, Τυπωθήτω - Δαρδανός.

- Κόφφα, Α. και Μετοχιανάκη, Η. (1997). *Η επίδραση της οικογένειας στην προσαρμογή του παιδιού στο νηπιαγωγείο*. Έκδοση των συγγραφέων, Ρέθυμνο.
- Krappmann, A. (2010). Prozesse kind licher Person lich keit sent wicklungim Kon text von gleicha trigen Beziehungen, Springerlink, Freundschaften, CliquenandJugendkulture, 187 -222.
- Krebs, D. L. (1970). Altruism: an example of the concept and a review of the Literature. *Psychological Bulletin*, 73, 258 – 302.
- La Freniere, P., Strayer, F. F., & Gauthier, R. (1984). The emergence of same sex affiliative preferences among preschool peers: a developmental ethological perspective. *Child Development*, 55, 1958 – 1965.
- Lui, B., Huang, Z., Xu, G. et al. (2016). Altruistic sharing behavior in children: Role of theory of mind and inhibitory control. *Journal of Experimental Child Psychology* (141).222-228. <http://dx.doi.org/101010/;jecp.2015.09.010>.
- Ma, H. K., & Leung, M. C. (1991). Altruistic orientation in children: Construction and validation of the Child Altruism Inventory. *International Journal of Psychology*, 26 (6), 745-759.
- Moore, C., Macgillivray, S. (2004). Altruism, Prudence and Theory of Mind in Preschoolers. *New directions for child and adolescent development*, 103.
- Moscovici, S. (2000). *Les forms elementaires de l' altruism*. Moscovici, S., (ed), Psychologie sociale des relations a autrui. Publisher: Paris, Hermann.
- Παπούλια, Ε. (2000). Η επίδραση της κοινωνικής τάξης στον αλtruισμό και στις αξίες Ελλήνων εφήβων. *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, 103, 107 – 129.
- Πλουσία, Μ. (2003). *Η θεωρία των παιδιών για το νο*. Αθήνα: Τυπωθήτω-Γιώργος Δάρδανος.
- Premack, D., Woodruff, G., 1978. Chimpanzee problem-solving: a test for comprehension. *Science*, 23, 532–535.
- Radke-Yarrow, M., Zahn-Waxler, C., & Chapman, M. (1983). Children's prosocial disposition and behavior. *Handbook of child psychology: formerly Carmichael's Manual of child psychology/Paul H. Mussen, editor*.

- Rubin, K. H. (1973). Egocentrism in childhood: A unitary construct ? *Child Development*, 102-110.
- Ruble, D. N., Martin, C. L., & Berenbaum, S. A. (2006). *Gender Development*. In N. Eisenberg, W. Damon, & R. M. Lerner (Eds.). *Handbook of child psychology: Social, emotional, and personality development*, 858–932.
- Rushton, J. P., Chrisjohn, R. D., & Fekken, G. C. (1981). The altruistic personality and the self-report altruism scale. *Personality and individual differences*, 2 (4), 293-302.
- Sandage, S. J., & Williamson, I. (2007). *Forgiveness in cultural context*. In *Handbook of forgiveness* (pp. 65-80). Routledge.
- Schulz, A. W. (2011). Sober & Wilson’s evolutionary arguments for psychological altruism: a reassessment. *Biology & Philosophy*, 26 (2), 251-260.
- Sills, J., Rowse, G, & Emerson, L., M. (2016). The role of collaboration in the cognitive development of young children: a systematic review. *Child: care, health and development*, 1-12.
- Smetana, J., Jambon, M., Conry-Murray, C., Sturge-Apple, M.,(2012). Reciprocal Associations Between Young Children’s Developing Moral Judgments and Theory of Mind. *Developmental Psychology*, 48, (4) 1144-1155. DOI:10.1037/a0025891.
- Sober & Wilson, D., S., (1998). *The origin of altruism*. Harvard University, pp. 394.
- Sodian, B. Licata, M., Antonow-Kristen, S., Paulus, M., Killen, M., Woodward, A., (2016). Understanding of Goals, Beliefs and Desires Predicts Morally Relevant Theory of Mind: A Longitudinal Investigation. *Child Development*, 0,1-12.
- Swank, J. M., Limberg, D., & Liu, R. (2020). Development of the altruism scale for children: An assessment of caring behaviors among children. *Measurement and Evaluation in Counseling and Development*, 53 (1), 34-43.
- Tahiroglu, D., Moses, L. J., Carlson, S. M., Mahy, C. E., Olofson, E. L., & Sabbagh, M. A. (2014). The Children’s Social Understanding Scale: Construction and validation of a parent-report measure for assessing individual differences in children’s theories of mind. *Developmental psychology*, 50 (11), 2485.

- Thompson, L. Y., Snyder, C. R., Hoffman, L., Michael, S. T., Rasmussen, H. N., Billings, L. S., ... & Roberts, D. E. (2005). Dispositional forgiveness of self, others, and situations. *Journal of personality, 73* (2), 313-360.
- Thompson, L.,Y., Snyder, C. R., & Hoffman, L. (2005). Heartland Forgiveness Sclae. *Faculty Publications, Department of Psychology, 452*.
- Thompson, L. Y., Snyder, C. R., Hoffman, L., Michael, S. T., Heather, N., Billings, L. S., et al. (2005b). Dispositional forgiveness of self, others, and situations. *J. Pers. 73*, 313–359. doi: 10.1111/j.1467-6494.2005.00311.x.
- Trivers, R. L. (1971). The evolution of reciprocal altruism. *The Quarterly Review of Biology, 46* (1), 35.
- Φάρος, Φ. & Κοφινάς, Σ. (1993). *Γονείς και παιδιά*. (2^η ανατύπωση). Εκδόσεις Ακρίτας, Αθήνα.
- Warneken, A. & Tomasello, J. (2009). Varieties of altruism in children and chimpanzees. *Trends in Cognitive Science, 13*(9), 397 – 402.
- Wellman, H, & Lui, D. (Mar. - Apr., 2004), *Child Development, 75*(2), pp. 523-541. Published by: Wiley on behalf of the Society for Research in Child Development Stable URL: <http://www.jstor.org/stable/3696656>.
- Wilson, D. S., & Sober, E. (1998). Unto Others. *Harvard University Press, Carnbridge, 9*, 95-112.
- Wimmer, H., Hogrefe, G. J., and Perner, J. (1988). Children's understanding of informational access as source of knowledge. *Child Development, 59*, 386-96.
- Zimmer-Gembeck, M., J., Webb, H., J., Thomas, R., & Klag, S. (2015). A new measure of toddler parenting practices and associations with attachment and mothers' sensitivity, competence, and enjoyment of parenting. *Early Child Development and Care, 185* (9), 1422-1436.
- Ziv, M., Frye, D., (2003). The relation between desire and false belief in children's theory of mind: no satisfaction? *Dev. Psychol, 39* (5), 859–876.